

Conceptual Model of Divorce Determinants in the Quran: A Qualitative Content Analysis

Ali Bayāt¹ , Masoud Jānbozorgi²

Hamid Rafiee Honar³ , Hojjatollah Farahani⁴

1. PhD in Psychology, Research Institute of Hawzah and University, Qom, Iran (Corresponding Author).

abayat@rihu.ac.ir

2. Professor, Department of Psychology, Research Institute of Hawzah and University, Qom, Iran.

Psychjan@gmail.com

3. Faculty Member, Psychology, Institute of Islamic Sciences and Culture, Qom, Iran.

hamidrafii2@gmail.com

4. Associate Professor, Department of Psychology, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran.

h.farahani@modares.ac.ir

Received: 2025/11/17; Accepted 2026/02/02

Extended Abstract

Introduction and Objectives: Divorce is considered one of the most significant adverse transformations in the family system, with far-reaching consequences for spouses' mental health, emotional functioning, and the cultural and social stability of societies. Empirical evidence indicates that divorce is associated with increased psychological distress, reduced quality of life, and weakened emotional bonds, affecting not only couples but also children and the broader social system. In recent decades, divorce rates have increased both in industrialized societies and in Iran, accompanied by notable shifts in attitudes and norms toward divorce. The normalization of divorce, reduction of social stigma, and changes in marital values and expectations have contributed to the growing prevalence of divorce-related decisions.

The research literature suggests that divorce is a complex and multidimensional phenomenon arising from the interaction of individual, psychological, relational, social, cultural, and value-based factors. Despite the extensive body of research, many existing studies rely on positivist quantitative approaches or present fragmented lists of determinants, rather than offering an integrated conceptual framework grounded in the cultural and religious context. Given the central role of religion in shaping beliefs, attitudes, and marital behaviors in Islamic societies, and considering the rich conceptual resources of the Qur'an regarding marital relations, conflict, and separation, the present study aims to develop a conceptual model of factors influencing divorce based on qualitative content analysis of Qur'anic verses and interpretive narrations (*ravāyāt-i tafṣīrī*). By systematically extracting and organizing divorce-related concepts from the Qur'an, this study seeks to provide a coherent conceptual framework that elucidates the key dimensions of divorce from a religious perspective and offers a theoretical foundation for future research as well as for the development of culturally and religiously congruent educational and therapeutic interventions.

Method: This study employed an exploratory sequential strategy (*rāhburd-i iktishāfī-yi mutavālī*) using qualitative content analysis to develop a conceptual model of factors influencing divorce based on the Qur'an. The exploratory sequential approach involves two main phases—data collection and data analysis—and is particularly suitable for conceptual exploration in under-theorized domains.

Qualitative Content Analysis Framework: Bengtsson's four-stage framework was adopted: planning, data collection, data analysis, and reporting.

- **Planning phase:** The research objective was defined as constructing a conceptual model of divorce factors grounded in Qur'anic texts. The unit of analysis included Qur'anic verses, interpretive narrations, or relevant segments thereof. An inductive analytic approach was adopted, focusing on both manifest and latent meanings.
- **Data collection:** The textual corpus consisted of all descriptive and explanatory Qur'anic statements related to divorce and associated interpretive narrations. Purposive and selective sampling was applied, with "theme" considered the sampling unit. Data collection continued until conceptual saturation (*ishbā'-i nazārī*) was achieved. Lexical-domain searching was conducted using the *Jāmi' al-Tafṣīr* and *Jāmi' al-Aḥādīth Nūr* software packages, covering divorce-related, contrastive, and marital-related terms. This process yielded 500 Qur'anic and narrative statements. Interpretive narrations were included as corroborative evidence and were screened based on established criteria for grading hadith sources.

- **Data analysis:** Proceeded through four stages: decontextualisation (*az matn girī*), recontextualisation (*bih matn dihī*), categorisation (*muqūlihbandī*), and integration (*yiḳpārchihsāzī*). These steps involved identifying meaning units, coding, developing subcategories and categories, and ultimately synthesizing findings into a coherent conceptual model.
- **Trustworthiness:** To ensure trustworthiness, Lincoln and Guba's criteria—credibility (*i'tibārpazīrī*), transferability (*intiḳālpazīrī*), confirmability (*tāyīdpazīrī*), and dependability (*itikādpazīrī*)—were applied. In addition, expert agreement (*tawāfuq-i kārshināsān*) was assessed through consultation with scholars possessing expertise in both Islamic studies and psychology regarding the extracted categories and overarching themes.

Results: The findings indicated that qualitative content analysis of the Qur'an and interpretive narrations, conducted through open coding, yielded a total of 850 initial codes. After merging conceptually overlapping meaning units, these codes were condensed into 95 subcategories and subsequently organized at a higher level of abstraction into 33 categories. In the next analytic step, the categories were integrated into 13 overarching themes based on their semantic relationships, conceptual precedence and succession, and their explanatory roles within the internal logic of the textual sources.

Following the integration phase proposed in Bengtsson's qualitative content analysis framework, these themes were further synthesized into five core dimensions, constituting the overall structure of the conceptual model of divorce-related factors:

Dimension	Description	Components
1. Foundational factors (<i>'Awāmil-i bunyādīn</i>)	Underlying roots of marital conflict	Inappropriate marriage formation (<i>izdiwāj-i nādurust</i>), instability of the perceived relational foundation (<i>nāpāy-dāri-yi mabda'-i idrāk shudih</i>)
2. Perceptual contexts (<i>Bistarhā-yi idrākī</i>)	Dysfunctional meaning-making processes and distorted cognitive appraisals of marital issues	Contribute to mutual misunderstanding and dissatisfaction
3. Crisis core (<i>Kānūn-i buhrān</i>)	Internal dynamics of relational erosion	Frustration (<i>sarkhurdigī</i>), emotional disengagement (<i>dilzagi</i>)
4. Moderating factors (<i>'Awāmil-i ta dīlgar</i>)	Factors shaping the trajectory of escalation or containment of the marital crisis	Self-absorption (<i>khwudfurūyī</i>), indifference or ineffective intervention by significant others, formation of alternative emotional attachments
5. Coping patterns (<i>Algūhā-yi muwājihih</i>)	Couples' strategic responses at the threshold of divorce	Ambivalence (<i>dugānigī</i>), defiance (<i>sarkishī</i>), separation (<i>mutārakih</i>), initiation of divorce proceedings (<i>iqdām bih ṭalāq</i>)

Validity assessment: The conceptual model's validity was assessed using the Content Validity Index (CVI) and Content Validity Ratio (CVR), based on evaluations provided by

nine subject-matter experts. The results confirmed the adequacy, relevance, and necessity of all dimensions and themes constituting the model.

Discussion and Conclusion: The findings of this study indicate that the conceptual model of divorce factors in the Qur'an is composed of five core dimensions: foundational factors, perceptual contexts, the crisis core, moderating factors, and coping patterns. At a lower analytical level, the model identifies nine principal factors contributing to the formation of divorce, which interact dynamically to explain the gradual erosion of the marital relationship.

Consistent with both domestic and international research, the results underscore the multidimensional and complex nature of divorce; however, the distinctive contribution of the present model lies in its identification of the initial point of marital conflict. Unlike many prevailing models that conceptualize emotional disengagement as the starting point of divorce, the findings suggest that the primary roots of conflict are embedded in foundational factors—particularly improper marital selection and disruptions in spouses' systems of perception and meaning-making. Within this framework, feelings of helplessness and emotional exhaustion constitute the core of the crisis and are viewed as consequences of the persistence of maladaptive perceptions and distorted cognitive processing in spousal interactions.

Moreover, the role of moderating factors in either accelerating or attenuating the trajectory toward divorce highlights the significance of individual, interpersonal, and social contexts in couples' final decision-making processes. In addition, the identification of diverse coping patterns demonstrates that couples approaching divorce do not adopt uniform strategies, and these variations warrant careful consideration in psychological interventions.

Overall, the proposed conceptual model, by emphasizing the role of foundational beliefs, problem perception, and moral agency (*'āmilīyat-i akhlāqī*), provides a coherent framework for a deeper understanding of divorce determinants and offers a theoretical basis for prevention, intervention, and informed decision-making in the divorce process.

Acknowledgement: This article is derived from the author's doctoral dissertation in the Department of Psychology, Research Institute of Hawzah and University. The author expresses sincere gratitude to the supervising and advisory professors, expert consultants, and members of the Psychology Department who contributed their valuable support and

collaboration throughout this research.

Conflict of Interest: The author declares that there are no financial, personal, or professional conflicts of interest in the preparation and publication of this article.

Keywords: Divorce (Ṭalāq), Conceptual Model (Mudil-i Mafhūmī), Divorce Causation (Sababshināsī-yi Ṭalāq), Qualitative Content Analysis (Taḥlīl-i Muḥtawā-yi kayfī), Determinants of Divorce (‘Awāmil-i Ṭalāq).

Cite this article: Bayāt, Ali, Jānbozorgi, Masoud, Rafiee Honar, Hamid, and Farahani, Hojjatollah (2026). Conceptual Model of Divorce Determinants in the Quran: A Qualitative Content Analysis, *Journal of Studies in Islam and Psychology*, 20(40): 37-90.

مدل مفهومی عوامل طلاق مبتنی بر قرآن: تحلیل محتوای کیفی

علی بیات^۱ ، مسعود جان‌بزرگی^۲

حمید رفیعی‌هنر^۳ ، حجت‌اله فرهانی^۴

۱. دکتری روان‌شناسی پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، قم، ایران (نویسنده مسئول).

abayat@rihu.ac.ir

۲. استاد تمام پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، قم، ایران.

Psychjan@gmail.com

۳. استادیار، روان‌شناسی، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، قم، ایران.

hamidrafi2@gmail.com

۴. دانشیار، روان‌شناسی، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران.

h.farahani@modares.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۸/۲۶؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۱۱/۱۳

چکیده گسترده

مقدمه و اهداف: طلاق به‌عنوان یکی از مهم‌ترین تحولات منفی در ساختار خانواده، پیامدهای گسترده‌ای برای سلامت روان همسران، کارکردهای عاطفی خانواده و ثبات فرهنگی اجتماعی جوامع به همراه دارد. یافته‌های پژوهشی نشان می‌دهد که این پدیده با افزایش آشفتگی‌های روان‌شناختی، کاهش کیفیت زندگی و تضعیف پیوندهای عاطفی همراه است و آثار آن صرفاً محدود به زوجین نبوده، بلکه فرزندان و نظام اجتماعی را نیز دربر می‌گیرد. در دهه‌های اخیر، هم در جوامع صنعتی و

هم در ایران، میزان طلاق روند افزایشی داشته و هم‌زمان نگرش‌ها و هنجارهای مرتبط با آن دستخوش تغییر شده است؛ به گونه‌ای که عادی شدن طلاق، کاهش قبح اجتماعی و تحول ارزش‌ها و انتظارات زناشویی، تصمیم‌گیری در این زمینه را تسهیل کرده است. ادبیات پژوهش گویای آن است که طلاق پدیده‌ای پیچیده و چندبعدی است که از برهم‌کنش عوامل فردی، روان‌شناختی، ارتباطی، اجتماعی، فرهنگی و ارزشی شکل می‌گیرد. با وجود گستردگی مطالعات، بخش قابل‌توجهی از پژوهش‌های موجود یا مبتنی بر رویکردهای کمی و اثبات‌گرایانه بوده‌اند، یا مجموعه‌ای پراکنده از متغیرهای مؤثر را گزارش کرده‌اند، بدون آنکه به ارائه یک چارچوب مفهومی منسجم و مبتنی بر بافت فرهنگی دینی بپردازند. با توجه به نقش محوری دین در شکل‌دهی باورها، نگرش‌ها و الگوهای رفتاری زوجین در جوامع اسلامی و ظرفیت غنی قرآن کریم در تبیین روابط زناشویی، پژوهش حاضر با هدف طراحی یک مدل مفهومی از عوامل مؤثر بر طلاق براساس تحلیل محتوای کیفی آیات قرآن و روایات تفسیری انجام شده است. این پژوهش می‌کوشد با استخراج و صورت‌بندی نظام‌مند مفاهیم مرتبط با طلاق از متن قرآن، چارچوبی مفهومی ارائه دهد که بتواند ابعاد بنیادین و تأثیرگذار این پدیده را از منظر دینی تبیین کند و زمینه نظری لازم برای پژوهش‌های آتی و طراحی مداخلات آموزشی و درمانی متناسب با بافت فرهنگی دینی جامعه اسلامی را فراهم سازد.

روش: این پژوهش با بهره‌گیری از راهبرد اکتشافی متوالی و با استفاده از روش تحلیل محتوای کیفی انجام شد. راهبرد اکتشافی متوالی مشتمل بر دو مرحله گردآوری و تحلیل داده‌هاست و برای کشف و صورت‌بندی مفاهیم در حوزه‌های کمتر مدل‌سازی شده کاربرد دارد. چارچوب تحلیل محتوای کیفی براساس الگوی چهارمرحله‌ای بنگستون شامل برنامه‌ریزی، گردآوری داده‌ها، تحلیل داده‌ها و گزارش نتایج اتخاذ شد. در مرحله برنامه‌ریزی، هدف پژوهش تدوین مدل مفهومی عوامل طلاق براساس قرآن تعیین شد که واحد تحلیل شامل آیات قرآن، روایات تفسیری و فقره‌هایی از آنها بود. راهبرد تحلیل به صورت استقرائی و با تمرکز همزمان بر معانی آشکار و پنهان انجام گرفت. جامعه متنی پژوهش کلیه گزاره‌های توصیفی و تبیینی قرآن کریم و روایات مرتبط با آیات طلاق بود. نمونه‌گیری به صورت هدفمند و گزینشی و با واحد نمونه‌گیری «مضمون» انجام شد و فرایند انتخاب داده‌ها تا دستیابی به اشباع ادامه یافت. استخراج داده‌ها با جستجوی حوزه واژگانی مرتبط، متضاد و ناظر به زوجیت با استفاده از نرم‌افزارهای «جامع التفسیر» و «جامع الاحادیث نور» صورت گرفت که

در نهایت پانصد گزاره قرآنی و روایی انتخاب شد. روایات تفسیری به‌عنوان شواهد مؤید از منابع معتبر حدیثی استخراج و براساس معیار درجه‌بندی منابع حدیثی غربال شدند. تحلیل داده‌ها در چهار گام از متن‌گیری، به‌متن‌دهی، مقوله‌بندی و یکپارچه‌سازی انجام شد که شامل شناسایی واحدهای معنایی، کدگذاری، تشکیل زیرمقوله‌ها و مقوله‌ها و در نهایت دستیابی به مدل مفهومی بود. برای اطمینان از روایی و استحکام یافته‌ها از معیارهای اعتبار‌پذیری، انتقال‌پذیری، تأیید‌پذیری و اتکاپذیری لینکلن و گوبا استفاده شد؛ همچنین توافق کارشناسان متخصص علوم اسلامی و روان‌شناسی درباره ساختار مقوله‌ها و درون‌مایه‌ها ارزیابی گردید.

نتایج: یافته‌های پژوهش نشان داد فرایند تحلیل محتوای کیفی قرآن و روایات تفسیری از راه کدگذاری باز به استخراج ۸۵۰ کد باز انجامید. این کدها پس از ادغام واحدهای معنایی مشابه در قالب ۹۵ زیرمقوله و سپس در سطحی انتزاعی‌تر در ۳۳ مقوله سازمان‌دهی شدند. در گام بعد، مقوله‌ها براساس روابط معنایی، تقدم و تأخر مفهومی و نقش تبیینی آنها در منطق درونی متون در قالب سیزده درون‌مایه یکپارچه شدند. در نهایت مطابق مرحله «یکپارچه‌سازی» در الگوی بنگستون، درون‌مایه‌ها در سطح بالاتری در پنج بعد اصلی سامان یافتند که ساختار مدل مفهومی عوامل طلاق را شکل می‌دهد. این پنج بعد شامل عوامل بنیادین، بسترهای ادراکی، کانون بحران، عوامل تعدیل‌گر و الگوهای مواجهه است. عوامل بنیادین ناظر بر ریشه‌های زیرین تعارض زناشویی بوده، و بر دو محور «ازدواج نادرست» و «ناپایداری مبدأ ادراک‌شده» استوار است. بسترهای ادراکی به فرایندهای ناکارآمد پنداره‌سازی و پردازش تحریف‌شده مسائل زناشویی اشاره دارد که زمینه‌ساز کژفهمی و نارضایتی متقابل می‌شود. کانون بحران، ماهیت درونی فرسایش رابطه را از راه دو مؤلفه «سرخوردگی» و «دلزدگی» تبیین می‌کند. عوامل تعدیل‌گر، شامل خودفروری، بی‌تفاوتی یا مداخله ناکارآمد اطرافیان و شکل‌گیری روابط عاطفی جایگزین، مسیر تشدید یا مهار بحران را تحت تأثیر قرار می‌دهند. در نهایت الگوهای مواجهه بیانگر راهبردهای زوجین در آستانه طلاق است که شامل دوگانگی، سرکشی، متارکه و اقدام به طلاق می‌شود. روایی مدل مفهومی با استفاده از شاخص‌های CVI و CVR و نظر نه کارشناس متخصص تأیید شد و نتایج گویای تناسب و ضرورت مطلوب تمامی ابعاد و درون‌مایه‌های مدل است. بحث و نتیجه‌گیری: یافته‌های این پژوهش نشان داد مدل مفهومی عوامل طلاق در قرآن از پنج بعد اساسی شامل عوامل بنیادین، بسترهای ادراکی، کانون بحران، عوامل تعدیل‌گر و الگوهای مواجهه تشکیل شده

است. در سطح تحلیلی پایین‌تر، این مدل بیانگر نه عامل اصلی شکل‌گیری طلاق است که در تعامل با یکدیگر، مسیر فرسایش رابطه زناشویی را تبیین می‌کنند. نتایج پژوهش حاضر، همسو با مطالعات داخلی و بین‌المللی بر چندبعدی بودن و پیچیدگی پدیده طلاق تأکید دارد؛ با این حال، تمایز اساسی این مدل در تعیین نقطه آغاز تعارض زناشویی است. برخلاف بسیاری از الگوهای رایج که شکاف عاطفی را نقطه شروع طلاق می‌دانند، یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد ریشه‌های اولیه تعارض در عوامل بنیادین، به‌ویژه ازدواج نادرست و اختلال در نظام ادراک و معناپردازی همسران نهفته است. در این چارچوب، احساس درماندگی و دزدگی به‌عنوان کانون بحران، پیامد تداوم ادراک‌های ناکارآمد و پردازش‌های تحریف‌شده در تعامل زوجین برداشت می‌شود؛ از سوی دیگر نقش عوامل تعدیل‌گر در تشدید یا مهار مسیر طلاق، نشان‌دهنده اهمیت زمینه‌های فردی، بین‌فردی و اجتماعی در تصمیم‌گیری نهایی زوجین است. افزون بر این، شناسایی الگوهای متنوع مواجهه با طلاق بیانگر آن است که همسران در آستانه جدایی، راهبردهای یکسانی اتخاذ نمی‌کنند و این تفاوت‌ها باید در مداخلات روان‌شناختی مورد توجه قرار گیرد. در مجموع مدل مفهومی پیشنهادی با تأکید بر نقش باورهای بنیادین، ادراک مسئله و عاملیت اخلاقی، چارچوبی منسجم برای فهم عمیق‌تر عوامل طلاق فراهم می‌آورد و می‌تواند مبنایی نظری برای پیشگیری، مداخله و تصمیم‌گیری آگاهانه در فرایند طلاق باشد.

تقدیر و تشکر: این مقاله برگرفته از رساله دکتری نویسنده در گروه روان‌شناسی پژوهشگاه حوزه و دانشگاه است. نویسنده مراتب سپاس خود را از اساتید راهنما و مشاور، کارشناسان متخصص و اعضای گروه روان‌شناسی ابراز می‌دارد که این پژوهش با همکاری و حمایت‌های ارزشمند آنها به سرانجام رسید. **تعارض منافع:** نویسنده اعلام می‌کند در تهیه و انتشار این مقاله هیچ‌گونه تعارض منافع مالی، شخصی یا حرفه‌ای وجود ندارد.

واژگان کلیدی: طلاق، مدل مفهومی، سبب‌شناسی طلاق، تحلیل محتوای کیفی، عوامل طلاق.

استناد: بیات، علی، جان‌بزرگی، مسعود، رفیعی‌هنر، حمید، و فرهانی، حجت‌اله (۱۴۰۵). مدل مفهومی عوامل طلاق مبتنی بر قرآن: تحلیل محتوای کیفی. مجله مطالعات اسلام و روان‌شناسی

بیان مسئله

طلاق به عنوان یکی از جدی‌ترین آسیب‌های اجتماعی، تأثیر عمیقی بر سلامت روان همسران بر جای می‌گذارد (روداش^۱ و همکاران، ۲۰۱۱؛ بارلو^۲، ۲۰۰۳) و با سطوح متفاوتی از آشفتگی‌های روان‌شناختی همراه است (سبارا و امری^۳، ۲۰۰۵)؛ به گونه‌ای که بیشتر افراد کاهش کیفیت زندگی را پس از طلاق تجربه می‌کنند (والر و مک دونالد^۴، ۲۰۱۰). طلاق نه تنها تعادل روانی همسران و فرزندان را برهم زده و سلامت روان‌شناختی آنان را خدشه‌دار می‌کند، بلکه پیامدهای منفی انکارناپذیری بر نظام فرهنگی و اقتصادی جامعه وارد می‌کند (عسکری و همکاران، ۱۳۹۸). از اساسی‌ترین ویژگی‌های تحول خانواده در دهه‌های اخیر، افزایش طلاق است (چرلین^۵، ۲۰۲۰). در جوامع صنعتی، میزان طلاق در ۲۰ سال گذشته حدود ۴۰ تا ۵۰ درصد افزایش یافته است (پاداش و همکاران، ۱۴۰۰) و در ایران نیز روند طلاق از سال ۱۴۰۲ نسبت به دهه قبل افزایش قابل توجهی داشته است (مرکز آمار ایران، ۱۴۰۳). به موازات افزایش طلاق، نگرش نسبت به طلاق (بگی و حسینی، ۱۴۰۰) و تمایل به این پدیده (نظری و همکاران، ۱۳۹۴) نیز در میان همسران دستخوش تغییر شده است؛ به گونه‌ای که با عادی شدن هرچه بیشتر طلاق، تغییر نگرش مذموم به مثبت و کم‌رنگ شدن قبح این پدیده، اندیشه و تصمیم طلاق فراگیرتر شده است (آلن و هاوکینز^۶، ۲۰۱۷؛ دوهرتی و ویلابی و پترسون^۷، ۲۰۱۱)؛ همچنین ارزش‌های فردی و فرهنگی با شکل دادن به انتظارات زناشویی، گرایش به طلاق را دگرگون کرده‌اند (منتسر و ساگیو^۸، ۲۰۲۵).

ادبیات پژوهش نشان می‌دهد طلاق نه یک رویداد ناگهانی (صبحی و افراسیابی، ۱۴۰۳)، بلکه پدیده‌ای چندبعدی و پیچیده است که تحت تأثیر مجموعه‌ای از عوامل فردی، خانوادگی، اقتصادی، روان‌شناختی، اجتماعی و فرهنگی شکل می‌گیرد (فتحی آشتیانی و همکاران، ۱۴۰۲؛ حسینی و کلاتری،

-
1. Rhoades, G. K.
  2. Barlow, B. A.
  3. Sbarra, D. A. & Emery, R. E.
  4. Waller, K. L. & MacDonald, T. K.
  5. Cherlin, A. J.
  6. Allen, S. & Hawkins, A. J.
  7. Doherty, W. J., Willoughby, B. J. & Peterson, B.
  8. Mentser, S. & Sagiv, L.

۱۴۰۱؛ هریس^۱ و همکاران، ۲۰۱۷). در این میان، پرسش محوری آن است که طلاق تحت تأثیر چه عوامل و سازوکارهایی شکل می‌گیرد و چرا روند آن روبه افزایش است؟

در پاسخ به این پرسش، نظریه‌پردازان روان‌شناسی تبیین‌های فراوانی برای طلاق ارائه کرده‌اند. نظریه انتقال بین‌نسلی، طلاق را پیامد تعارض‌های حل‌نشده خانوادگی می‌داند و روان‌تحلیل‌گران ریشه فروپاشی زناشویی را در تعارض‌های حل‌نشده دوران کودکی همسران جستجو می‌کنند (فلدمو و هرتلاین،^۲ ۲۰۱۷؛ آپوستولو^۳ و همکاران، ۲۰۱۹). از نظر روان‌کاوی، فروپاشی زناشویی زمانی تشدید می‌شود که تعارض‌های ناهشیار و دفاع‌های ناکارآمد، چرخه‌های خصمانه تعامل زوجی را تثبیت کنند (رجبی^۴ و همکاران، ۲۰۲۴). نظریه سیستمی نیز طلاق را نه پیام یک فرد مشکل‌دار، بلکه خروجی الگوهای تعاملی ناکارآمد همانند تمایز نایافتگی، مثلث‌سازی و مرزهای آشفته می‌داند (براون و ارینگتون،^۵ ۲۰۲۴). در رویکرد هیجان‌مدار، کانون طلاق «زخم‌های دلبستگی» و ناتوانی در تنظیم هیجان دانسته می‌شود؛ به‌گونه‌ای که ادراک ناایمنی و افت صمیمیت، گرایش به طلاق را تقویت می‌کند (او برای^۶ و همکاران، ۲۰۲۴). در امتداد این دیدگاه‌ها، نظریه‌های شناختی بر نقش تحریف‌های شناختی و نگرش‌های ناکارآمد در شکل‌گیری طلاق تأکید دارند. مفهوم طلاق شناختی شامل تفکر ایده‌آلیستی، ذهن‌خوانی، نگرش‌های تخریب‌کننده و بلوغ شناختی ناکافی است (امجی^۷ و همکاران، ۲۰۲۳). بر این اساس شناخت و نگرش همسران تعیین می‌کند یک موقعیت چگونه ادراک و تفسیر شود (مهدوی و حاتمیان، ۱۳۹۷) و همسران گرفتار تحریف شناختی در مواجهه با چالش‌ها عملکرد متناسب نداشته و آسیب‌پذیرتر خواهند بود (باستانی و همکاران، ۱۴۰۲)؛ در همین راستا نظریه عقلانی-هیجانی (REBT) هسته طلاق را باورهای غیرعقلانی، سختگیرانه و کمال‌گرایانه‌ای می‌داند که هر یک از زن و شوهر درباره خود، یکدیگر و ماهیت رابطه زناشویی دارند (کینگ^۸ و همکاران، ۲۰۲۴). همچنین

-
1. Harris, S. M.
  2. Fladmo, B. & Hertlein, K. M.
  3. Apostolou, M.
  4. Rajabi, M.
  5. Brown, J. & Errington, L.
  6. Oberoi, N.
  7. Omeje, N. G.
  8. King, A. M.

رویکرد طرحواره‌درمانی بر نقش طرحواره‌های ناسازگار اولیه در سوءتفاهم‌ها، انتظارات غیرواقع‌بینانه و تحریف نگرش‌های زناشویی تأکید دارد (کاورا^۱ و همکاران، ۲۰۲۴؛ عابدی^۲ و همکاران، ۲۰۲۴). از نگاه گاتمن^۳ (۲۰۲۳) کیفیت تعامل همسران پیش‌بین مهمی برای وضعیت آشفتته زندگی در آینده است. وی هسته فروپاشی را در چهار اسب سوار (تحقیر، انتقاد، سرزنش، تدافعی بودن) و شروع تند تنش می‌بیند. اندیشمندان مسلمان همچون مطهری (۱۳۷۴، ص ۲۳۳ و ۲۳۴) سستی روابط و پیوندها در جوامع غربی و صنعتی، لذت‌جویی و عدم تحمل ناسازگاری‌ها توسط زوجین را از عوامل افزایش طلاق می‌داند و ایران را متأثر از نفوذ آداب و رسوم غربی در افزایش میزان طلاق برمی‌شمارد.

در کنار این نظریه‌ها، پژوهش‌های فراوانی کوشیده‌اند با ارائه مدل‌های مفهومی یا پارادایمی، علل طلاق را صورت‌بندی کنند.

خجسته‌مهر و همکاران (۱۳۹۹) علل طلاق را شامل عوامل علی (ازدواج نامطلوب، خشونت، پیمان‌شکنی)، زمینه‌ای (خانواده ناکارآمد، مشکلات روانی و جنسی)، مداخله‌گر (ضعف راهبردهای مقابله‌ای، عوامل فرازوجی)، راهبردی (انعطاف-ابتکار، انزوا-انعزال) و پیامدها معرفی کردند. صدیق‌اورعی و همکاران (۱۳۹۹) «انتخاب نامتناسب» و چندفرهنگی بودن و چندگانگی ارزش‌ها را زمینه‌های کلان طلاق دانستند. تقوی و همکاران (۱۳۹۹) نیز بر عوامل اجتماعی فرهنگی (رسوم اجتماعی، ابزارهای الکترونیکی، تفاوت فرهنگی)، اقتصادی (وابستگی اقتصادی، درآمد ناکافی)، روان‌شناختی (تعارض نقش، ویژگی‌های جنسیتی، خانواده‌های اصلی) و جمعیت‌شناختی (سن و تحصیلات) تأکید کردند. رضایی‌نسب (۱۴۰۰) مدلی پارادایمی از طلاق با رویکرد جامعه‌شناختی را ارائه داد و حسینی و کلاتری (۱۴۰۱) و عبداللهی و همکاران (۱۴۰۰) به ترتیب الگوی پارادایمی و مدل مفهومی شامل پیشایندها، زمینه‌ها، مداخله‌گرها، موانع، راهبردها و پیامدها را پیشنهاد کردند. ملاحی (۱۴۰۱) مدل پارادایمی شامل شرایط علی (ازدواج نادرست، مشکلات مالی و اعتیاد، طرحواره‌های شناختی نادرست)، مداخله‌ای (دخالت خانواده‌ها، تفاوت فردی، فقدان تنظیم هیجانی و همدلی)، زمینه‌ای (خشونت، پیمان‌شکنی، فشارهای اجتماعی)، راهبردها و پیامدها را گزارش کرد.

1. Kover, L.

2. Abedi, S. F.

3. Gottman, J. M.

در حوزه کمتی، ایمان‌زاده و همکاران (۱۴۰۰) با الگوریتم درخت تصمیم نشان دادند رابطه جنسی، تحصیلات پایین، سابقه ازدواج و تجربه خیانت عوامل موثر بر طلاق هستند. میری و همکاران (۱۴۰۱) با روش دیمت‌ل عوامل اخلاقی (خیانت، سوءاستفاده جنسی، عدم تعهد، نداشتن حسن خلق) بیشترین اثرگذاری و باورهای مذهبی را به‌عنوان عوامل اثرپذیر شناسایی کردند. ضریب تعیین عوامل فرعی شامل «خیانت، عدم آمادگی برای ازدواج و ازدواج تحمیلی» (۰/۵۸)، «عدم تناسب سنی» (۰/۵۷)، «خیانت خانواده‌ها» (۰/۵۰)، «عدم ارضای نیازهای جنسی و خلق‌وخو» (۰/۳۵) و «فقدان تناسب اجتماعی و فرهنگی» (۰/۳۱) گزارش شد.

مطالعات جامعه‌شناختی نیز طلاق را متأثر از عوامل رفتاری (خشونت جسمی، جنسی، کلامی، عاطفی و رابطه خارج از ازدواج)، ارتباطی (اختلال ارتباط با خانواده اصلی، رابطه عاطفی با همسر یا فرزندان، بی‌اعتمادی)، اقتصادی (بیکاری، اختلاف در مدیریت هزینه، اشتغال و استقلال مالی زن)، اعتقادی (تفکر مردسالارانه، اختلاف در عقاید مذهبی و تربیت فرزند)، جسمی (اعتیاد، بیماری سخت، ناباروری)، روانی (افسردگی) و زمینه‌ای (ازدواج اجباری، ازدواج با سن کم، اختلاف سنی، سابقه طلاق، نارضایتی جنسی) دانسته‌اند (فولایان و شجاعی، ۱۳۹۹). صفری و گلنوازی (۱۴۰۱) با تفکیک جنسیتی، علل طلاق مردان را به ترتیب نارضایتی جنسی، بی‌توجهی به همسر و دخالت دیگران و علل طلاق زنان را ضرب‌و‌شتم، نارضایتی جنسی و بیکاری گزارش کردند. رضایی و همکاران (۱۴۰۳) در همسران بالای ۵۰ سال خشونت، اعتیاد، فقدان مهارت زناشویی، فاصله عاطفی، میل به استقلال، تجمع تعارض و تعامل غیرسازنده، خیانت زناشویی، پذیرش طلاق، مسائل جنسی، علل اقتصادی، فقدان حدومرز زندگی زناشویی، تغییر ارزش‌ها و باورها، فردگرایی و استفاده ناکارآمد از فضای مجازی را عوامل موثر دانستند. تحلیل عاملی نشان داد فقدان علاقه، تمایل خانواده، نارضایتی جنسی، ازدواج تحمیلی، ناسازگاری، ناپایبندی مذهبی و دخالت دیگران بین ۱۶۵۷/۰ تا ۱۳۱۹/۰ از واریانس طلاق را تبیین می‌کنند (نائیج بندپی و دلیر، ۱۴۰۳). کردگار و همکاران (۲۰۲۵) نیز طلاق را ناشی از تعامل پیچیده سه سطح علیت ساختاری (نگرش‌های جنسیتی و فشارهای فرهنگی)، روان‌شناختی (کمبود مهارت‌های عاطفی و ارتباطی) و بین‌نسلی (انتقال الگوهای خانوادگی آسیب‌زا) دانستند؛ با وجود آن، اغلب این مدل‌ها یا از نظر جامعه‌شناختی و روان‌شناختی غیردینی صورت‌بندی شده‌اند و یا محدود به شرایط، گروه‌ها و موقعیت‌های خاص بوده‌اند. همچنین بخش

قابل توجهی از پژوهش‌ها با رویکرد کمی و اثبات‌گرایانه انجام شده و به‌جای ارائه یک چارچوب مفهومی منسجم، فهرستی از متغیرهای مؤثر بر طلاق را گزارش کرده‌اند.

در مطالعات فرایندی نیز طلاق به‌عنوان پدیده‌ای تدریجی و پویا توصیف شده است. در تحقیقات بین‌المللی بوهانان^۱ (۱۹۷۰) طلاق را در قالب فرایندی شش‌مرحله‌ای و با محوریت کناره‌گیری عاطفی تبیین می‌کند. کسلر^۲ (۱۹۷۵) و پرولکس^۳ (۱۹۹۱) هسته طلاق را سرخوردگی می‌دانند که در صورت مدیریت نشدن به دوسوگرایی میان ماندن و رفتن خواهد انجامید. یانگ و لانگ^۴ (۲۰۰۶) تعارض حل‌نشده را کانون فروپاشی رابطه معرفی می‌کنند و کورکوران^۵ (۲۰۱۱) و العبیدی (۲۰۱۷) بر تجربه متفاوت آغازگر و غیرآغازگر طلاق تأکید داشته و به ترتیب هسته طلاق را ناامیدی و سرخوردگی دانسته‌اند. مدل طلاق فاکرل^۶ (۲۰۱۲) علیت را یک فرایند معناسازی، آزمون، بازسازی و اقدام می‌داند که با تجمع رویدادهای آسیب‌زا همچون بی‌اعتنایی، تعارض‌های حل‌نشده، تحقیر، خیانت و ناکامی‌های تکراری آغاز می‌شود. مارکب‌نپ^۷ (۲۰۱۴) نیز طلاق را حاصل ناتوانی حل تعارض‌ها می‌داند که هسته آن بی‌روح شدن رابطه یا همان رکود است؛ با وجود آن، حتی در این مدل‌ها نیز پیوند نظام‌مند میان ابعاد شناختی، عاطفی، رفتاری و ارزشی به‌صورت منسجم و بومی کمتر مورد توجه قرار گرفته است.

در این میان، مطالعات محدودی به تبیین طلاق براساس منابع دینی پرداخته‌اند. حکیم و زاهدی (۱۳۸۹) مجموعه‌ای از عوامل اخلاقی، اعتقادی و ارتباطی را در قرآن شناسایی کرده‌اند. مخدومی و عباسی (۱۴۰۳) و نجفی و همکاران (۱۴۰۴) نیز الگوهایی مبتنی بر منابع اسلامی ارائه داده‌اند؛ با این تفاوت که تمرکز آنها بر طلاق عاطفی یا فرایند تصمیم‌گیری بوده است. در مقابل، تاکنون پژوهشی نظام‌مند که با بهره‌گیری از تحلیل محتوای کیفی به تدوین مدل مفهومی جامع عوامل طلاق مبتنی بر قرآن به‌عنوان اصیل‌ترین منبع دینی بپردازد، کمتر انجام شده است.

1. Bohannan, P.

2. Kessler, S.

3. Proulx, G. M.

4. Young, M. E. & Long, L. L.

5. Corcoran, K. O.

6. Proulx, G. M.

7. Knapp, M. L.

بنابراین چندبعدی و پیچیدگی این پدیده نشان می‌دهد که مطالعه طلاق نیازمند رویکردی چندبعدی و متناسب با بافت فرهنگی - دینی است. بیشتر تحقیقات درباره علل طلاق یا به صورت کمی و با رویکرد اثبات‌گرایانه^۱ انجام شده‌اند یا در مطالعات کیفی، اگرچه به سبب‌شناسی طلاق پرداخته شده، اما پژوهشی نظام‌مند مبتنی بر تحلیل محتوای کیفی انجام نشده است که به تدوین مدل مفهومی این پدیده در قرآن به‌عنوان اصیل‌ترین منبع دینی پردازد. افزون بر این، بسیاری از تحقیقات سبب‌شناسی طلاق متمرکز بر موقعیت‌های خاص (شهر)، شرایط ویژه (همچون کرونا) یا گروهی خاص از زنان، مردان یا مشاوران بوده‌اند؛ درحالی‌که پژوهش حاضر با تمرکز بر قرآن و فارغ از موقعیت، شرایط و جنسیت در پی دستیابی به مدل مفهومی عوامل طلاق است. از سوی دیگر با توجه به تفاوت و تنوع بافتی که طلاق در آن رخ می‌دهد، این پدیده در هر جامعه و فرهنگی تابع ارزش‌ها، هنجارها، قوانین و ساختارهای خاص خود است (جانمردی، ۲۰۱۱؛ حبیبی تبار، ۱۳۸۸؛ ساروخانی، ۱۳۹۹). در این میان، قرآن کریم به‌عنوان منبع بنیادین هدایت در جوامع اسلامی دربردارنده گزاره‌های فراوان درمورد روابط زناشویی، تعارض، فروپاشی عاطفی و طلاق است که می‌تواند ظرفیت مهمی برای تبیین این پدیده فراهم آورد. تحلیل نظام‌مند این آیات و مفاهیم مرتبط، امکان استخراج الگویی مفهومی را به وجود می‌آورد که نه بر مبنای پیش‌فرض‌های نظری بیرونی، بلکه براساس منطق درونی متن دینی شکل گرفته باشد. بر این اساس منطبق‌سازی مداخلات درمانی و آموزشی با ارزش‌های دینی - فرهنگی، قوانین ملی و باورها و جهان‌بینی افراد جامعه ضروری است.

بدین ترتیب با توجه به اینکه: ۱. طلاق پدیده‌ای ناگهانی نیست و ماهیتی فرایندی، چندبعدی و پیچیده دارد؛ ۲. دین به‌عنوان بخش اصلی فرهنگ جامعه، نقش قابل‌توجهی در تبیین طلاق ایفا می‌کند و ۳. مطالعات اندکی به‌صورت نظام‌مند و مبتنی بر تحلیل محتوای کیفی به مدل‌سازی مفهومی طلاق براساس قرآن پرداخته‌اند، هدف پژوهش حاضر طراحی یک مدل مفهومی از عوامل مؤثر بر طلاق براساس تحلیل محتوای کیفی آیات قرآن و روایات تفسیری است؛ مدلی که بتواند ابعاد بنیادین، ادراکی و تعاملی این پدیده را از دیدگاه قرآن تبیین کند و زمینه‌ای نظری برای طراحی مداخلات آموزشی و درمانی متناسب با بافت فرهنگی دینی جوامع اسلامی فراهم سازد.

1. Positivist approach

2. Janmardy, M.

روش

این پژوهش با استفاده از راهبرد «اکتشافی متوالی»^۱ و روش «تحلیل محتوای کیفی»^۲ انجام شد. راهبرد اکتشافی متوالی دارای دو بخش گردآوری و تحلیل داده‌هاست (کرسول و کرسول، ۲۰۱۷، ص ۲۲۰). مطابق دیدگاه بنگستون^۴ (۲۰۱۶) تحلیل محتوای کیفی از چهار گام «برنامه‌ریزی»،^۵ «جمع‌آوری داده»،^۶ «تجزیه و تحلیل داده‌ها»،^۷ و «گزارش‌دهی و ارائه نتایج»^۸ تشکیل شده است. برنامه‌ریزی به‌عنوان نخستین گام از تحلیل محتوای کیفی شامل تعیین هدف،^۹ واحد تحلیل،^{۱۰} و روش تحلیل^{۱۱} است. هدف از تحلیل کیفی در این پژوهش، تدوین مدل مفهومی عوامل طلاق در قرآن و واحد تحلیل آیه، روایات تفسیری یا فقره‌ای از آنها بود؛ همچنین راهبرد تحلیل، تمرکز بر دو بعد آشکار و پنهان به شیوه استقرائی^{۱۲} است. جامعه متنی این پژوهش شامل تمامی گزاره‌های توصیفی و تبیینی قرآن کریم و روایات مرتبط با آیات بود. نمونه‌گیری به‌صورت گزینشی و هدفمند^{۱۳} انجام شد. واحد نمونه‌گیری، مضمون در نظر گرفته شد؛ زیرا هدف پژوهش کشف معانی آشکار و نهفته در گزاره‌ها بود. با توجه به اینکه هدف تحلیل محتوای کیفی فهم پدیده و انتقال‌پذیری^{۱۴} است؛ فرایند نمونه‌گیری تا زمان دستیابی به اشباع ادامه یافت. به‌منظور استخراج داده‌ها از حوزه واژگانی^{۱۵} استفاده شد. در حوزه واژگانی، جستجوی واژگان هم‌معنا یا مرتبط با طلاق و تعارضات زناشویی با بهره‌گیری از نرم‌افزار جامع التفسیر و جامع الاحادیث نور صورت گرفت. این واژگان شامل سه دسته است: ۱. واژگان مرتبط و مترادف با «طلاق، اختلاف و جدایی» شامل طلاق،

-
1. Sequential Exploratory Strategy
  2. Qualitative Content Analysis (QCA)
  3. Creswell, J. W., & Creswell, J. D.
  4. Bengtsson, M.
  5. Planning
  6. Data Collection
  7. Data Analysing
  8. Report and presentation of result
  9. The Aim
  10. Unit of Analysis
  11. Choice of Analysis Method
  12. Inductive
  13. Purposive sampling
  14. Transferability
  15. Lexical Field

فراق، فُرقة، تفریق، تفرقه، نشوز، رجعه، خلع، ظهار، زنا، فحشاء، اعراض، انفصال، سراح، تسریح، شقاق، تعارض، کره، تشاجر، اختلاف، خصم، و عدو؛ ۲. واژگان متضاد همچون معروف، احسان، ازدواج، نکاح، متعه و امساک؛ و ۳. واژگان ناظر به «زوجیت» همانند زوج، زوجه، ازدواج، رجل، رجال، نساء، و امره. بدین منظور تمام مشتقات فعلی و اسمی هر یک از واژگان با الف و لام و بدون آن استخراج شد. در این مرحله پانصد گزاره قرآنی و روایی مرتبط با طلاق انتخاب گردید. این گزاره‌ها به ترتیب فراوانی از ۳۸ سوره قرآن به دست آمد؛ افزون بر این، گزاره‌های روایی مرتبط با آیات این پژوهش به‌عنوان شاهد از منابع روایی الکافی (کلینی، ۱۴۰۷)، البرهان فی تفسیر القرآن (بحرانی، ۱۴۱۵)، ثواب الاعمال (صدوق، ۱۴۰۶)، من لا یحضره الفقیه (صدوق، ۱۴۱۳)، امالی (صدوق، ۱۳۷۶)، تحف العقول (ابن شعبه حرانی، ۱۴۰۴)، و تفسیر القمی (قمی، ۱۴۰۴) گرفته شد.

سومین فرایند با هدف تحلیل داده‌ها شامل چهار گام از متن‌گیری^۱، به‌متن‌دهی^۲، مقوله‌بندی^۳، و یکپارچه‌سازی^۴ است. از متن‌گیری شامل آشنایی کلی با داده‌ها، شناسایی واحدهای معنایی^۵، کدگذاری هر واحد معنایی است. در گام دوم (به‌متن‌دهی)، فهرست واحدهای معنایی و کدها با متن اصلی مقایسه شد تا اطمینان حاصل شود تمامی بخش‌های مرتبط با هدف پژوهش منطبق است. براین اساس داده‌هایی که نشانه‌ای از ارتباط با هدف پژوهش نداشتند، حذف شد؛ همچنین گزاره‌های گردآوری‌شده، بنابر دو ملاک «ارتباط موضوعی» و «اعتبار سندی»^۶ غربال شدند. با توجه به هدف پژوهش مبنی بر تدوین مدل مفهومی عوامل طلاق، صرفاً گزاره‌های مرتبط با عوامل و چگونگی مواجهه با این پدیده، انتخاب و مابقی حذف شد. منبع اصلی این پژوهش قرآن کریم بود و از آنجا که اعتبار قرآن از راه «تواتر» احراز شده است (بابایی، ۱۳۹۴، ص ۵۵)، تمام گزاره‌های قرآنی وارد تحلیل شد، اما روایات مطابق براساس معیار درجه‌بندی منابع حدیثی (طباطبایی، ۱۳۹۰، ص ۲۸۶-۲۶۵) غربال شدند. مطابق این معیار، منابع به سه دسته تقسیم می‌شوند: کتاب‌های درجه «الف» (مورد اعتماد و معتبر)، کتاب‌های درجه

1. Decontextualisation
2. Recontextualisation
3. Categorisation
4. Compilation
5. Meaning Unit

۶. اعتبار سندی صرفاً مختص روایات تفسیری است.

«ب» (دارای اعتبار نسبی) و کتاب‌های درجه «ج» (ضعیف و صرفاً قابل استفاده به‌عنوان مؤید). در این پژوهش گزاره‌های درجه «الف» و «ب» به‌طور اصلی و گزاره‌های درجه «ج» در حد مؤید به‌کار گرفته شدند. مقوله‌بندی مشتمل بر تقلیل واحدهای معنایی، تشکیل زیرمقوله‌ها، مقوله‌ها و نهایتاً استخراج درون‌مایه‌ها است. سرانجام یکپارچه‌سازی شامل ترکیب یافته‌ها، نگارش روایت تحلیلی، توصیف مقوله‌ها و درون‌مایه‌ها و دستیابی به مدل مفهومی عوامل طلاق است.

برای روایی سنجی مدل مفهومی عوامل طلاق از چهار معیار اعتبار‌پذیری،^۱ اتکا‌پذیری،^۲ انتقال‌پذیری^۳ و تأیید‌پذیری^۴ لینکلن و گوبا^۵ (۱۹۸۵، ص ۲۹۰) استفاده شد. برای اطمینان از معیار اعتبار‌پذیری از دو راهبرد درگیری پیوسته با داده‌ها و غوطه‌ور شدن در متن آیات و روایات در فرایند کدگذاری و بازبینی یافته‌ها توسط تیم پژوهش انجام شد که بررسی و نظرات آنان به بازنگری، ادغام و حذف برخی از مقوله‌ها و درون‌مایه‌ها انجامید. برای حصول انتقال‌پذیری، تلاش شد جمع‌آوری داده‌ها از منابع متنوع و متعدد قرآنی تا حصول اصل اشباع ادامه یابد و توصیفی دقیق از فرایند و محتوای داده‌ها انجام شود. تأیید‌پذیری به‌عنوان سومین معیار روایی سنجی نشانگر آن است که نتایج یک پژوهش تا چه میزانی فاقد سوگیری ناشی از نگرش‌های شخصی پژوهشگر است. براین اساس با مستندسازی کامل مراحل گردآوری، کدگذاری و تحلیل، نقل مستقیم گزاره‌های قرآنی و روایی، و بازبینی تحلیل‌ها توسط تیم پژوهش تلاش شد یافته‌ها تا حد ممکن از سوگیری‌های شخصی محقق درامان بمانند. سرانجام برای اتکا‌پذیری درون‌مایه‌ها و مقوله‌ها و برخی زیرمقولات، چک‌لیستی تهیه و در اختیار کارشناسان متخصص علوم انسانی و اسلامی قرار گرفت و توافق آنان درباره روند استخراج مقوله‌ها و درون‌مایه‌ها از زیرمقوله‌ها و مستندات دینی ارزیابی و بررسی شد. تعداد نه کارشناس از راه نمونه‌گیری هدفمند و گلوله‌برفی انتخاب شد. معیار ورود برای انتخاب کارشناسان، تسلط آنان همزمان در دو حیطه علوم اسلامی و روان‌شناسی و تجربه انجام پژوهش‌های مشابه بود. ویژگی‌های جمعیت‌شناختی آنان در جدول ۱ گزارش شده است.

-
1. Credibility
  2. Dependability
  3. Transferability
  4. Confirmability
  5. Lincoln, YS. & Guba, EG.

جدول ۱. ویژگی‌های جمعیت‌شناختی کارشناسان در بررسی اتکاپذیری یافته‌ها (N=9)

شاخص	وضعیت	تعداد	درصد
تحصیلات دانشگاهی	دکترای روان‌شناسی	۹	۱۰۰
	سطح سه	۴	۴۴
تحصیلات حوزوی	سطح چهار حوزه	۵	۵۶
	استاد	۳	۳۳
رتبه علمی	دانشیار	۲	۲۲
	استادیار	۳	۳۳
	مربی	۱	۱۱

برای اطمینان از اتکاپذیری داده‌ها و کمی‌سازی مطابق نظر شولتز، ویتنی و زیکار^۱ (۲۰۱۴) از ضریب شاخص روایی محتوا^۲ (CVI) و نسبت روایی محتوا^۳ (CVR) استفاده شد. روند اجرای پژوهش در نمودار ۱ قابل مشاهده است.

نمودار ۱. روند اجرای پژوهش برای طراحی مدل مفهومی عوامل طلاق در قرآن

1. Shultz, K. S., Whitney, D. J. & Zickar, M. J.
2. Content Validity Index
3. Content Validity Ratio

یافته‌ها

به منظور تدوین مدل مفهومی علل شکل‌گیری طلاق در قرآن، فرایند تحلیل با کدگذاری باز شروع شد. در گام نخست ۸۵۰ «کد باز» استخراج شد؛ در گام بعد، مقوله‌بندی با ادغام کدها و واحدهای معنایی مشابه در یک دسته آغاز و در نهایت کدهای باز در قالب ۹۵ «زیرمقوله» سازماندهی و ادغام شدند. زیرمقوله‌ها در سطحی انتزاعی‌تر در قالب ۳۳ «مقوله» تجمیع شدند. در مرحله بعدی نیز مقوله‌های اساسی با توجه به ارتباطات مفهومی میان آنها تحلیل و در سطح بالاتری تحت سیزده «درون‌مایه» طبقه‌بندی شدند. سرانجام طبقه‌بندی درون‌مایه‌ها در پنج بعد عوامل بنیادین، بسترهای ادراکی، کانون بحران، عوامل تعدیل‌گر و الگوهای مواجهه مدل مفهومی علل طلاق را شکل داد که به اختصار با حذف کدهای باز، یافته‌ها در جدول ۲ قابل مشاهده است.

جدول ۲. کدگذاری مدل مفهومی عوامل طلاق در قرآن

درون‌مایه نهایی	درون‌مایه اولیه	سقوط جایگاه همسری	زیرمقوله‌ها
عوامل بنیادین	چندگانگی و ناپایداری مبدأ ادراک‌شده	پراکندگی مبدأ	باور به مبدأهای پراکنده و چندگانه
		باور نداشتن به کفایت الهی	رفرنس و مرجع مطمئن نپنداشتن خداوند
		فقدان خدا-آگاهی خدا فراموشی	فراموشی و فاصله گرفتن از مبدأ
			بی‌توجهی نسبت به حضور و نظارت مستمر و دقیق خداوند
			غلبه نگاه مادی‌گرایانه بر نگاه توحیدی و خدامحور
		شیفتگی به دنیا و مادیات	دل‌بستگی افراطی به دنیا و مادیات، زمینه‌ساز غفلت از خدا
			دل‌بستگی به رب‌های اعتباری و منابع اقتدار بدیل
		مواجهه‌گزینشی و ابزاری با حدود دینی	تسلیم و پایبند نبودن به رعایت حدود و حفظ مرزهای الهی
			سوءاستفاده یا برداشت نادرست از دستورات شرعی

عوامل بنیادین	شروع اشتباه یا ناکارآمد زندگی مشترک	فقدان یا ناکافی بودن آمادگی برای ازدواج	فقدان آمادگی یا بی‌توجهی برای ایفای نقش همسری
			عدم صلاحیت روحی - روانی برای ازدواج
			نارسایی مرد در پتانسیل مدیریتی و اقتدار همسرانه
			فقدان توانمندی برای شروع و اداره زندگی مشترک
		ناهماهنگی ارزشی - فرهنگی	نادیده گرفتن تناسب اجتماعی - فرهنگی
			بی‌اهمیتی یا فقدان کفویت اعتقادی در ارزش‌های دینی
			ناهمخوانی باورهای بنیادین زندگی
		همسرگزینی ناکارآمد	فقدان علاقه و میل قلبی (اجبار)
			غفلت از معیارهای معنوی ناشی از اولویت دادن معیارهای مادی
بسترهای ادراکی	پنداره‌سازی مسئله	فقدان ادراک یکپارچه و جامع از مسائل و مشکلات	خودفراموشی
			تمرکز افراطی بر مشکل و نادیده‌گرفتن نعمت‌ها و خوشایندی‌ها
			غفلت از گذرا بودن مشکلات و گرفتاری‌های دنیایی
			عدم باور به عجین بودن زندگی با سختی و مشقت
			کاهش ظرفیت تحمل و تاب‌آوری ناشی از تضعیف غایت‌باوری
	پردازش تحریف‌شده	فاجعه‌انگاری مشکل ناشی از آرمان‌گرایی	تفسیر فاجعه‌بار و بحران‌سازی تنش
			نادیده‌گرفتن انتظارات و ظرفیت‌های روانی - عملکردی یکدیگر
			توقع افراط‌گونه تأمین همه‌جانه و همیشه نیازها

بسترهای ادراکی	پردازش تخریف شده	تخریف یا نادیده‌انگاری نظام تعاملی نقش و نیاز	عدم پذیرش یا ادراک نادرست از حقوق مترتب بر نقش همسری
			نادیده‌انگاری تفاوت جنسیتی زمینه‌ساز جابه‌جایی و انکار نقش‌ها
			کژفهمی یا تفسیر خودمحور نقش و حقوق زوجی
			مقاومت در برابر تفاوت‌های زوجی
	استیلائی مکانیسم‌های اغواگرانه به دنبال افول مرکزیت الهی	ادراک سطحی و تقلیل‌گرایانه قواعد و حدود الهی در زندگی	
		انکار یا نپذیرفتن ربوبیت خداوند در جریان زندگی	
		کم‌انگاری نفوذ و مکانیسم‌های شیطانی در گسست از خداوند	
		رهاشدگی و تسلط نفس و غرائز بر آدمی	
		فروگاهی مرکزیت‌بخشی معنوی، بستر آشفستگی نظام خانواده	
کانون بحران	سرخوردگی و احساس درماندگی	فروگاهی تعامل به عمل، در پی غلبه مطالبه‌گری بر پاسخگویی	فقدان آگاهی نسبت به نقش و حقوق زناشویی
			اولویت و اهتمام به دریافت و مطالبه حق تا پاسخدهی
			مقاومت یا تضعیف جایگاه اقتدار شوهر
			پاسخگویی ناکافی و حداقلی نیازهای همسر
	چرخش ناآگاهانه تعاملات سازنده به تخریب‌گرایانه	نادیده‌انگاری عاملیت و جایگاه همسر در رابطه زوجی	
		رویه‌های کلامی و تعاملی نارسا و آسیب‌زا	
		مدیریت و سرپرستی خشن و غیرهمدلانه	
		فقدان همراهی و تعاملات سازشگرایانه	

کانون بحران	سرخوردگی و احساس درماندگی	الگوی تنظیم عقلانی هیجانی ناکارآمد	فقدان نظم جویی خداسو
			ناپایداری هیجانی ناشی از شتابزدگی
			فقدان یا ناکارآمدی خرد
		ناکارآمدی ترمیم و بازسازی	تبدیل اختلاف به دشمنی ناشی از نفوذ مکانیسم‌های شیطانی
			غلبه هیجانانات منفی و آنی بر درک معنادار رابطه
			به کارنگرفتن تعاملات نیکو در مواجهه با خطاهای پنداری
	دلزدگی	افول سازوکارهای حمایتی و ایمن بخشی به همسر	تهدید امنیت عاطفی - روانی ناشی از تجربه ناامنی اقتصادی
			فرسایش و افول سازوکار آرامش بخشی
			افول حمایت گری و امنیت بخشی مرد نسبت به همسر
			تبعیض عاطفی و رنجش همسر
		افروختن انسجام در پی تضعیف مرزبندی روانی - اجتماعی	نقض و نشت حریم اطلاعاتی همسران
			تهدیدگر امنیت روانی
			فقدان تعهد و روراستی زمینه تزلزل پیوند
			سرخوردگی جنسی ناشی از عدم تأمین در عین تحریک
			ناتوانی یا ناکارآمدی در توجه و تأمین جنسی همسر
آشفتگی کارکرد جنسی ناشی از فروپاشی ساختار نیاز - حق و مرزها	شکاف جنسی در پی بهتان و نسبت های ناروا به همسر		
	خودنظم دهی جنسی ناکارآمد		
عوامل تعدیل گر	خودفروری	انعطاف ناپذیری در فراروی از مشکل کانونی	کاهش ظرفیت یا فقدان مهارت چشم پوشی در مواجهه با خطا
			فقدان روحیه گذشتن از خطا و اشتباه همسر
			حق مداری خودمحورانه
			گسست پیوند معنوی، تضعیف کننده ظرفیت روانی بخشش

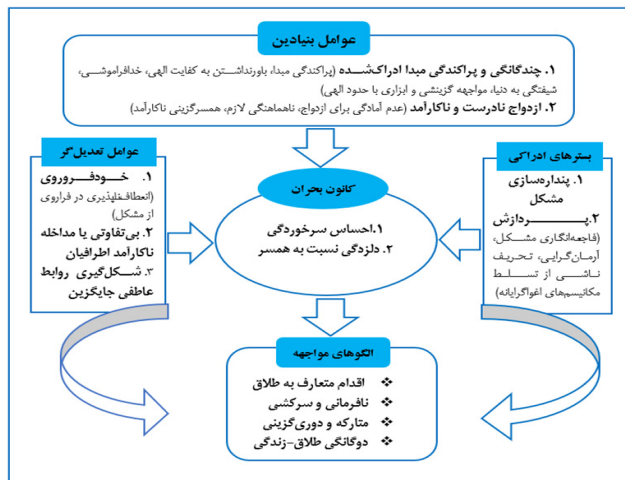
عوامل تعدیل گر	خودفروری	فقدان عزم جبران	فقدان پشیمانی و ناتوانی از عذرخواهی		
			فقدان خدا - آگاهی و نیاز به بخشش الهی		
			عدم اولویت یا فقدان انگیزه برای ماندن در رابطه		
	بی تفاوتی یا مداخله ناکارآمد دیگران	مسئولیت‌گریزی اجتماعی دیگران	فقدان عزم جبران	متعهد و مسئول ندانستن خود در قبال اختلاف اطرافیان	
				عدم اهتمام نسب به رهبری دینی در زندگی	
				فقدان تعهد و روراستی زمینه‌تزلزل پیوند	
		مداخله بی‌جا و نابهنگام اطرافیان	مداخله ناکارآمد و غیرمسئولانه دیگران	فقدان عزم جبران	مداخله بی‌جا و نابهنگام اطرافیان
					حفظ نکردن اسرار و حریم خصوصی زوجین در میانجی‌گری
					مداخله نسنجیده و غیرمسئولانه تسریع‌کننده فروپاشی
	شکل‌گیری روابط عاطفی جایگزین	شکستن حدودمرزهای عاطفی-جنسی	فقدان عزم جبران	استقلال‌پنداری از مشیت الهی در میانجی‌گری	
				نادیده گرفتن مرزبندی و حدود الهی در روابط عاطفی	
				روابط فرازناتوبی و پیمان‌شکنی پیوندهای عاطفی جایگزین، پیش از طلاق	
الگوهای مواجهه	دوگانگی طلاق-زندگی	پایان‌انگاری طلاق	برابری طلاق با شکست		
			فقدان نگاه رشدی یا فرصت‌رهایی به طلاق		
	عدم قطعیت تصمیم‌گیری	فقدان عزم جبران	تلقی طلاق به‌عنوان بن بست زندگی و نداشتن فرصت بازگشت		
			ناتوانی در گرفتن تصمیم قطعی و مسئولانه		
			فقدان عزم و قطعیت برای طلاق یا زندگی		

الگوهای مواجهه	نافرمانی و سرکشی	سقوط جایگاه همسری	گسست نظام تعامل متقابل و مسئولانه همسران	
			سرکشی و نافرمانی زن نسبت به همسر	
			انفعال و کناره‌گیری شوهر از جایگاه خود	
	متارکه و دوری‌گزینی	دوری‌گزینی تکرار شونده	دشمن‌انگاری	بی‌مبلی و رویگردانی ناشی از فرسایش عاطفی
				قهرهای طولانی‌مدت خارج از فضای منزل و مکرر
		دشمن‌انگاری	فقدان توانایی تحمل یکدیگر	
			جبهه‌گیری و تقابل با همسر در نگرش‌ها	
	اقدام به طلاق	بازاندیشی و تلاش برای بازسازی	تصمیم‌گیری خداسو	تبدیل علاقه به دشمنی و نفرت
				اولویت داشتن زندگی و بازگشت
				پایبندی به نقش و جایگاه با وجود تنش
		اقدام به طلاق	تصمیم‌گیری خداسو	تعامل شایسته و کریمانه
				رعایت حدود الهی و شرعی طلاق
توکل به خداوند در واگذاری امور				
اقدام به طلاق	فرصت‌انگاری طلاق	محور قرار دادن خداوند در تصمیم		
		برداشتی از طلاق به‌عنوان فرصت		

چنان‌که چهارمین مرحله از تحلیل محتوای کیفی بنگستون (۲۰۱۶) با عنوان «یکپارچه‌سازی» نشان می‌دهد، پژوهشگر در آخرین مرحله از تحلیل داده‌ها رابطه و مکانیسم بین درون‌مایه‌ها را در قالب مدل مفهومی تنظیم می‌کند. براین اساس همان‌طور که جدول ۲ نشان می‌دهد مدل مفهومی عوامل طلاق بر پایه تحلیل کیفی قرآن از پنج درون‌مایه اساسی عوامل بنیادین، بسترهای ادراکی، کانون بحران، عوامل تعدیل‌گر، و الگوهای مواجهه تشکیل شده است.

عوامل بنیادین در این پژوهش گویای مجموعه‌ای از عوامل زیرین و اساسی است که سهم قابل توجهی در ایجاد و تشدید تعارض همسران و اختلال در نظام زناشویی دارد. این عوامل ریشه در دو مقوله «ازدواج

نادرست» و «ناپایداری مبدأ ادراک‌شده» دارد. چندگانگی مبدأ ادراک شده ناظر به پنج زیرمقوله‌ای است که همسران به جای برخورداری از ادراک یگانه و پایدار از خداوند به‌عنوان مرجع معنا، هدایت و تنظیم روابط به سوی منابع پراکنده و متعارض رجوع می‌کنند. ازدواج نادرست نیز به سه زیرمقوله بیانگر آن است که هرگاه ازدواج بدون آمادگی روان‌شناختی، بدون هماهنگی ارزش‌ها و فرهنگی و بدون انتخاب درست آغاز شود، انسجام روانی و هیجانی زوجین در مواجهه با نقش‌های جدید و بحران‌های زندگی مشترک کاهش و احتمال ورود به فرایند طلاق از همان مراحل اولیه افزایش می‌یابد. بسترهای ادراکی به فرایندهای ادراکی و پردازشی اشاره دارد که هنگام مواجهه همسران با مسائل چالشی از راه پنداره‌سازی و پردازش تحریف‌شده، بستر تکوین نارضایتی و کژفهمی متقابل را فراهم می‌سازند. براین‌اساس پنداره‌سازی نوعی ناکارآمدی در شیوه ادراک مشکلات زندگی زناشویی است که زوجین به‌جای آنکه مسئله را در چارچوبی منسجم، معنادار و پیوسته درک کنند با نگاهی پراکنده، هیجانی و لحظه‌ای به آن می‌نگرند. سپس به دنبال غیرفعال شدن نظام ادراکی جامع و استیلای مکانیسم‌های اغواگریانه، همسران گرفتار خطاهایی همچون فاجعه‌انگاری، تحریف و آرمان‌خواهی در پردازش خواهند شد. کانون مدل مفهومی عوامل طلاق با فروپاشی نظام تعامل ناشی از تضعیف محور عاطفی - شناختی در قالب دو مقوله «سرخوردگی» و «دلزدگی» ماهیت درونی بحران را نمایان می‌کند. سرخوردگی ناشی از چهار مقوله فروگاهی تعامل به عمل در پی غلبه مطالبه‌گری بر پاسخدهی، افزایش تعاملات تخریب‌گرایانه، ناتوانی تنظیم هیجانی و ناکارآمدی در ترمیم رابطه است. دلزدگی نیز بخشی از سیر تعارض است که پس از تلاش نافرجام و احساس درماندگی همسران، جهت‌گیری رابطه را از «هم‌تیمی حامی یکدیگر» به «هم‌زیستی پرتنش» می‌کشاند. عوامل تعدیل‌گر بیانگر عواملی است که بر شدت یا جهت تحول بحران طلاق اثر می‌گذارد. خودفروروی، بی‌تفاوتی یا مداخله ناکارآمد اطرافیان و شکل‌گیری روابط عاطفی جایگزین شدت و مسیر ترمیم و بازگشت یا طلاق را تحت تأثیر قرار می‌دهد. سرانجام الگوهای مواجهه سازوکار و تدابیری است که هر یک از همسران در مواجهه با بحران تعارض و پدیده طلاق به کار می‌گیرند. راهبرد هر یک از همسران در آستانه طلاق شامل دوگانگی، سرکشی، متارکه و طلاق است. این مدل مفهومی حاصل همنشینی داده‌های قرآنی طلاق در سطوح معنوی، شناختی، هیجانی و رفتاری می‌باشد که در شکل ۲ به‌صورت نمودار ترسیم شده است.

نمودار ۲. مدل مفهومی عوامل طلاق در قرآن (بیات، ۱۴۰۴، ص ۱۸۸)

به منظور بررسی روایی مدل مفهومی عوامل طلاق و کدگذاری داده‌ها از متخصصان درخواست شد میزان مطابقت یافته‌ها با هر یک از مراحل کدگذاری و درنهایت مستندات دینی و ضرورت هر بخش با مدل مفهومی عوامل طلاق را مورد ارزیابی قرار دهند. این ارزیابی در دو گام صورت گرفت. نتایج حاصل از گام نخست که به منظور میزان تناسب درون‌مایه‌های اولیه با مقوله‌ها، زیرمقوله‌ها و مستندات دینی و ضرورت درون‌مایه‌های اولیه برای مدل مفهومی عوامل طلاق انجام گرفت در جدول ۳ ارائه شده است.

جدول ۳. سنجش روایی درون‌مایه‌های اولیه با مقوله‌ها، زیرمقوله‌ها و مستندات دینی

CVR	ضرورت برای مدل مفهومی عوامل طلاق		تناسب با مقوله، زیرمقوله و مستندات دینی			درون‌مایه‌های اولیه
	تعداد کارشناس مخالف	تعداد کارشناس موافق	CVI	تعداد کارشناس مخالف	تعداد کارشناس موافق	
۱	۰	۹	۱	۰	۹	چندگانگی و ناپایداری مبدأ ادراک‌شده
۱	۰	۹	۰/۸۸	۱	۸	شروع اشتباه یا ناکارآمد
۰/۷۸	۱	۸	۰/۸۸	۱	۸	پنداره‌سازی مسئله

۰/۷۸	۱	۸	۱	۰	۹	پردازش تحریف‌شده
۱	۰	۹	۱	۰	۹	سرخوردگی و احساس درماندگی
۱	۰	۹	۱	۰	۹	دلزدگی
۰/۷۸	۱	۸	۱	۰	۹	خودفروری
۱	۰	۹	۱	۰	۹	بی‌تفاوتی یا مداخله ناکارآمد اطرافیان
۰/۷۸	۱	۸	۰/۸۸	۱	۸	شکل‌گیری روابط عاطفی جایگزین
۰/۷۸	۱	۸	۰/۸۸	۱	۸	اقدام متعارف به طلاق
۰/۷۸	۱	۸	۰/۸۸	۱	۸	نافرمانی و سرکشی
۰/۷۸	۱	۸	۱	۰	۹	متارکه و دوری‌گزینی
۱	۰	۹	۰/۸۸	۱	۸	دوگانگی طلاق-زندگی
۰/۸۹	-	-	۰/۹۴	-	-	میانگین کل

همان‌طور که از جدول ۳ نمایان است، روایی محتوایی درون‌مایه‌های اولیه از وضعیت مطلوبی برخوردار می‌باشد؛ به‌گونه‌ای که در شاخص روایی محتوا (CVI) نمره هر درون‌مایه ۰/۸۸ و بالاتر ارزیابی شده و میانگین کل CVI برابر با ۰/۹۴ می‌باشد که بالاتر از مقدار بحرانی شاخص روایی محتوا یعنی ۰/۷۹ است؛ بنابراین تناسب همه درون‌مایه‌های اولیه با مقوله‌ها و مستندات دینی تأیید می‌شود. از سوی دیگر نمره هر یک از درون‌مایه‌های اولیه در نسبت روایی محتوا (CVR)، ۰/۷۸ و بالاتر و میانگین کل شاخص CVR برابر با ۰/۸۹ می‌باشد که از مقدار بحرانی CVR برای نُه کارشناس (۰/۷۸) بالاتر است؛ ازاین‌رو ضرورت تمام درون‌مایه‌ها برای مدل مفهومی عوامل طلاق تأیید می‌شود.

در ادامه نتایج حاصل از ارزیابی میزان تناسب درون‌مایه‌های نهایی که به شکل‌گیری مدل مفهومی عوامل طلاق انجامید با درون‌مایه‌های اولیه و میزان ضرورت درون‌مایه‌های نهایی با مدل مفهومی عوامل طلاق بررسی و در جدول ۴ قابل مشاهده است.

جدول ۴. روایی سنجی مدل مفهومی فرایند طلاق در قرآن از سوی کارشناسان

ضرورت برای مدل مفهومی عوامل طلاق			میزان تناسب با درون مایه‌های اولیه			درون مایه‌های نهایی
CVR	تعداد کارشناس مخالف	تعداد کارشناس موافق	CVI	تعداد کارشناس مخالف	تعداد کارشناس موافق	
۰/۷۸	۱	۸	۰/۸۸	۱	۸	عوامل بنیادین
۱	۰	۹	۰/۸۸	۱	۸	بسترهای ادراکی
۱	۰	۹	۱	۰	۹	کانون بحران
۱	۰	۹	۱	۰	۹	عوامل تعدیل‌گر
۰/۷۸	۱	۸	۰/۸۸	۱	۸	الگوهای مواجهه
۰/۹۱	-	-	۰/۹۲	-	-	میانگین کل

براساس نتایج جدول ۴ مدل پیشنهادی مفهومی عوامل طلاق در قرآن از روایی مطلوبی برخوردار است. نخست شاخص CVI تمام پنج درون مایه نهایی مدل ۰/۸۸ و بالاتر به دست آمده و میانگین کل شاخص روایی محتوا برابر با ۰/۹۲ می‌باشد که این میزان بالاتر از مقدار بحرانی شاخص CVI (برابر با ۰/۷۹) است؛ همچنین شاخص CVR درون مایه‌های نهایی طلاق ۰/۷۸ و بالاتر بوده و میانگین کل شاخص برابر با ۰/۹۱ است که از مقدار بحرانی CVR برای نه کارشناس (۰/۷۸) بالاتر است. از این رو تناسب و ضرورت مدل مفهومی عوامل طلاق از نظر کارشناسان در نقطه مطلوبی قرار دارد.

بحث و نتیجه‌گیری

یافته‌های این پژوهش نشان داد مدل مفهومی عوامل طلاق در قرآن از پنج بعد اساسی شامل عوامل بنیادین، بسترهای ادراکی، کانون بحران، عوامل تعدیل‌گر و الگوهای مواجهه تشکیل شده است. در سطح پایین‌تر، این مدل بیانگر نه عامل شکل‌گیری طلاق شامل چندگانگی مبدأ ادراک شده، ازدواج نادرست، پنداره‌سازی مسئله، پردازش تحریف‌شده، احساس درماندگی، دلزدگی، خودفروری، بی‌تفاوتی یا مداخله ناکارآمد اطرافیان و شکل‌گیری روابط عاطفی جایگزین است؛ همچنین این مدل شامل چهار راهبرد مواجهه با این پدیده از جمله اقدام متعارف به طلاق، دوگانگی، نافرمانی و سرکشی، متارکه و دوری‌گزینی است.

در مقایسه مدل مفهومی عوامل طلاق در قرآن با مدل‌های داخلی طلاق همچون خجسته‌مهر (۱۳۹۹)، بابایی و همکاران (۱۴۰۰)، عرب‌خراسانی (۱۳۹۸)، صدیق اورعی و همکاران (۱۳۹۹) مهم‌ترین ویژگی مشترک چندبعدی بودن طلاق است. مدل پیشنهادی این پژوهش افزون بر تأکید بر چندبعدی بودن طلاق، شکل‌گیری این پدیده متمرکز بر داده‌های قرآنی درباره طلاق بررسی کرد. از این نظر همسو با مدل طلاق مخدومی و عباسی (۱۴۰۳) و نجفی و همکاران (۱۴۰۴) است؛ با این تفاوت که این پژوهش عوامل شکل‌گیری طلاق را بررسی کرد درحالی‌که مخدومی و عباسی (۱۴۰۳) مدل فرایند تصمیم به طلاق و نجفی و همکاران (۱۴۰۴) مدل فرایند طلاق عاطفی را مطالعه کردند. یافته‌های پژوهش حکیم و زاهدی‌فر (۱۳۸۹) نیز که به بررسی علل طلاق در قرآن پرداخته‌اند، در اشاره به عواملی چون ضعف یا فقدان باورهای اعتقادی، شکل‌گیری روابط عاطفی جایگزین، تهمت‌های ناروا و کاهش علاقه‌مندی زوجین به‌عنوان زمینه‌ها و علل مؤثر در طلاق با مدل مفهومی این پژوهش همخوانی دارد.

مقایسه این پژوهش با مدل‌های موجود طلاق در تحقیقات بین‌المللی نیز گویای چندبعدی بودن بودن این پدیده و پیچیدگی طلاق است (بوهانان، ۱۹۷۰؛ کورکوران، ۲۰۱۱؛ فاکرل، ۲۰۱۲؛ گاتمن، ۲۰۲۳). برخلاف مدل بوهانان (۱۹۷۰)، کسلر (۱۹۷۵)، فاکرل (۲۰۱۲)، کرانتزler (۲۰۱۴) که آغاز طلاق را شکاف عاطفی می‌دانند، این تحقیق نقطه شروع تعارض را ادراک‌پنداری ناشی از پراکندگی مبدأ و ازدواج نادرست می‌داند و احساس درماندگی و دلزدگی به‌عنوان گسست عاطفی - روانی را کانون طلاق شمرده است؛ از سوی دیگر درحالی‌که مدل پیشنهادی طلاق در قرآن بر ترمیم و پیشگیری از طلاق زودهنگام و در صورت تصمیم قطعی بر طلاق معروف تأکید دارد، مدل‌های بین‌المللی (همچون پرولکس، ۱۹۹۱؛ فاکرل، ۲۰۱۲؛ کرانتزler، ۲۰۱۴؛ العبیدی، ۲۰۱۷) تمرکز زودهنگام بر ایجاد سازگاری پس از طلاق دارند. براین اساس وجه تمایز مدل مفهومی عوامل طلاق در قرآن تأکید آن بر عوامل معنوی است که آسیب‌های معنوی، به‌ویژه ادراک‌پنداری نسبت به مبدأ، خود و هستی و ازدواج نادرست به‌عنوان عوامل زیرین و نهانی، عوامل بنیادین ایجاد تعارض و ادراک همسران نسبت به چالش‌های زندگی زناشویی شناسایی شدند؛ بنابراین مدل پیشنهادی این مطالعه مبتنی بر تحلیل داده‌های قرآنی یکی از علل اساسی ایجاد تعارض و به دنبال آن طلاق بین همسران را در باورهای بنیادین فرد نسبت به مبدأ و معاد می‌داند و از سوی دیگر نسبت به سهم انتخاب و ازدواج نادرست در طلاق بینش ایجاد می‌کند. در

ادامه ادراک ناکافی و غیر جامع در مواجهه با مشکل در زندگی آغازگر اندیشه طلاق است که اگر ادراک در این نقطه ترمیم نشود، به تدریج نظام تعامل بین زن و شوهر افول می‌یابد که حاصل آن احساس در ماندگی نسبت به حل و فصل تعارض و در نتیجه دلزدگی نسبت به همسر است. افزون بر این، قرآن دو عامل را در تشدید و فروکاستن طلاق مؤثر می‌داند؛ نخست توانایی هر یک از همسران در بینش یافتن به سهم خود از یک سو و مهارت گذر کردن از مشکلات همسر است؛ دوم آنکه اطرافیان و دیگران هستند که بی‌تفاوتی آنان از یک سو و نیز مداخله نابجا و غیر سالم آنان از سوی دیگر سهم قابل توجهی در طلاق و سرعت گرفتن جدایی دارد. سرانجام آخرین ویژگی منحصر به فرد این مدل، چهار راهبرد اقدام، نشوز، شقاق و دوگانگی می‌باشد که قرآن در مواجهه افراد با چالش طلاق مطرح کرده است.

نخستین درون‌مایه با عنوان «پراکندگی و چندگانگی مبدأ ادراک شده» در بستر مقوله‌هایی همچون خدا فراموشی، باور نداشتن به کفایت الهی، شیفتگی به دنیا و مادیات و مواجهه گزینشی نسبت به دستورات دینی گویای شرایطی است که فرد در انتخاب‌ها و تصمیم‌گیری‌های زندگی خود به جای اتکای کامل به مبدأ واحد الهی به منابع مختلف و گاه متناقض رجوع می‌کند. در روابط زناشویی این پراکندگی می‌تواند به سردرگمی و بی‌ثباتی بینجامد. قرآن کریم در آیه «وَمِنَ النَّاسِ مَن يَتَّخِذُ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَنْدَادًا يُحِبُّونَهُمْ كَحُبِّ اللَّهِ» (بقره، ۱۶۵) به چند نقطه‌ای شدن مرجعیت اشاره دارد که موجب تضاد و ناهماهنگی در تصمیم‌های زندگی است؛ همچنین علامه طباطبایی (۱۳۹۰، ج ۱۵، ص ۱۴۶)، در تفسیر آیه ۵۰ سوره نور «مرض قلوب» را ضعف ایمان و تردید در دین می‌داند. خدا فراموشی نیز به‌عنوان یکی از مقوله‌های اساسی در این درون‌مایه نشانگر آن است که زوج درگیر آرزوهای بی‌پایان و شیفتگی به غرایز شده، به جای آرامش در پیوند با خداوند با فشارهای روانی و هیجانی روبه‌رو می‌شوند. قرآن کریم هشدار می‌دهد اعراض از یاد خدا به «معیشت سخت» می‌انجامد^۱ (طه، ۱۲۳-۱۲۴) و دلبستگی افراطی به دنیا از عوامل این غفلت است^۲ (آل عمران، ۱۴). سرانجام در الگوی دلبستگی افراطی به دنیا و مادیات، لذت‌ها و مزایای مادی از «وسیله» به «هدف» ارتقا می‌یابند و کارکرد معنا بخشی دین در مواجهه با

۱. غَضُّكُمْ لِبَعْضِ عَدُوِّ فَإِنَّا يَا بَيْنَكُمْ مَنِّي هُدَىٰ فَمَنِ اتَّبَعَ هُدَايَ فَلَا يَضِلُّ وَلَا يَسْقَىٰ وَ مَنْ أَعْرَضَ عَن ذِكْرِي فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنْكًا وَ نَحْشُرُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَعْمَى (طه، ۱۲۳ و ۱۲۴).

۲. رُبَّنَ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النِّسَاءِ وَ النَّبِيِّنَ وَ الْقَنَاطِيرِ الْمُقَنْطَرَةِ مِنَ الذَّهَبِ وَ الْفِضَّةِ وَ الْخَيْلِ الْمُسَوَّمَةِ وَ الْأَنْعَامِ وَ الْحَرْثِ ذَلِكَ مَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا (آل عمران، ۱۴).

استرس‌های زناشویی تضعیف می‌شود (آل‌عمران، ۱۴). از نظر قرآن دلبستگی به دنیا زمینه‌ساز اختلاف است؛ چنان‌که خداوند در ماجرای همسران پیامبر می‌فرماید: «إِنْ كُنْتُمْ تُرَدُّنَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَزِينَتَهَا فَتَعَالَيْنَ» (احزاب، ۲۸)، تا نشان دهد جمع میان شیفتگی دنیا و زیست قدسی ممکن نیست (طباطبایی، ۱۳۹۰، ج ۱۶، ص ۳۰۵ و ۳۰۶). براین اساس فقدان خداآگاهی و چندگانگی مبدأ ادراک شده سبب می‌شود فرد در مواجهه با دستورات الهی دچار سردرگمی و بی‌اعتمادی شود که غفلت از آنها در روابط زناشویی به بحران هویت معنوی و تعارض زناشویی می‌انجامد. وجه تمایز مدل پیشنهادی پژوهش حاضر با سایر مطالعات طلاق این درون‌مایه است که به صورت مستقیم در مطالعات داخلی و بین‌المللی به آن پرداخته نشده است؛ با وجود این، حکیم و زاهدی (۱۳۸۹)، میری و همکاران (۱۴۰۱) و نایج بندپی و دلیر (۱۴۰۳) ضعف یا فقدان باورهای دینی را از عوامل شکل‌گیری طلاق دانسته‌اند.

ازدواج اشتباه و نادرست به‌عنوان دومین درون‌مایه این مدل ناظر به وضعیتی است که دختر و پسر بدون آمادگی روانی، عاطفی و اجتماعی و با میزان تناسب ناکافی و در شرایطی غیرمنطقی اقدام به همسرگزینی می‌کنند. قرآن کریم ضمن بیان حقوق و مسئولیت‌های متقابل زن و مرد بر «آمادگی ازدواج برای ایفای نقش‌های همسری» تأکید دارد: «وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيْهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ وَلِلرِّجَالِ عَلَىٰهِنَّ دَرَجَةٌ» (بقره، ۲۲۸). این آیه نشان می‌دهد هر یک از دختر و پسر لازم است پیش از ازدواج ظرفیت پذیرش نقش و مسئولیت خود را از نظر عاطفی، روانی و اجتماعی داشته و آماده باشند تا این نقش‌ها را به صورت متقابل بپذیرند. طبرسی معتقد است منظور از این عبارت حقوقی است که زن بر شوهر (همچون معاشرت نیکو، ضرر نزدن به وی، نفقه و تأمین نیازها) و مردان بر همسر خود (مثل حق آمیزش و اطاعت‌پذیری) دارند (طبرسی، ۱۴۱۴، ج ۳، ص ۸). آمادگی روانی و عاطفی برای ازدواج شامل عزم جدی و تصمیم قلبی برای ورود به زندگی مشترک است. استفاده از واژه عزم پیش از نکاح در عبارت «لَا تَعْرِضُوا عَقْدَةَ النِّكَاحِ»، نشانگر تعهد به ایفای نقش همسری و پذیرش مسئولیت‌هاست که فقدان آن می‌تواند ازدواج را به رابطه‌ای پر از سردرگمی و ناسازگاری تبدیل کند؛ زیرا عزم به معنای تصمیم جدید و عقد قلب است برای اینکه فعلی را انجام یا حکمی را تثبیت کند (طباطبایی، ۱۳۹۰، ج ۲، ص ۲۴۴)؛ همچنین به اعتقاد علامه مراد از «صالحین» در عبارت «وَأَنْكِحُوا الْأَيَامَىٰ مِنْكُمْ وَالصَّالِحِينَ مِنْ عِبَادِكُمْ وَإِمَائِكُمْ» (نور، ۳۲) صلاحیت برای ازدواج است (طباطبایی، ۱۳۹۰، ج ۱۵، ص ۱۱۳) که بر اهمیت

آمادگی و شایستگی فرد برای ازدواج و پذیرش نقش همسری تأکید دارد. افزون بر آمادگی هر یک از دختر و پسر برای ازدواج، منابع دینی بر اهمیت تناسب به ویژه هماهنگی اجتماعی، فرهنگی و نظام ارزشی تأکید دارند. قرآن در آیه ۱۸۷ سوره بقره ازدواج را به «لباس» تشبیه می‌کند؛ استعاره‌ای که تنها در صورت وجود هم‌سنخی می‌تواند به معنای پوشش امن و آرامش‌بخش تحقق یابد: «هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ وَ أَنْتُمْ لِبَاسٌ لَهُنَّ». همچنین وقتی خداوند در دو آیه ۱۸۹ سوره اعراف و ۲۱ سوره روم پیش از بیان مهم‌ترین پیامد ازدواج، یعنی سکونت و آرامش می‌فرماید: «هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَ جَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا» بیانگر آن است که آرامش زوجین نیازمند سطحی از اشتراک و تناسب می‌باشد. همسو با این پژوهش بلالی و همکاران (۱۳۹۸)، عرب‌خراسانی (۱۳۹۸)، صدیق‌اورعی و همکاران (۱۳۹۹)، خجسته‌مهر و همکاران (۱۳۹۹)، ملاحی (۱۴۰۱) و نجفی و همکاران (۱۴۰۴) از عوامل نخستین و زیرین طلاق را عدم آمادگی یا تناسب ناکافی برای ازدواج دانسته‌اند؛ درحالی‌که در پژوهش‌های بین‌المللی شواهدی بر ریشه داشتن طلاق در همسرگزینی و ازدواج نادرست یافت نشد. در میان تحقیقات داخلی همسو، میری و همکاران (۱۴۰۱) با طرح عواملی از جمله عدم آمادگی برای ازدواج، ازدواج تحمیلی، عدم تناسب سنی، فقدان تناسب اجتماعی و فرهنگی بیشترین تأکید را بر همسرگزینی نادرست به‌عنوان شرایط علی طلاق می‌دانند.

درون‌مایه ادراک‌پنداری از مسئله نخست با «خودفراموشی» آغاز می‌شود، غفلت از خدا به بی‌اعتنایی نسبت به جایگاه خود می‌انجامد و تمایل به فرافکنی را بالا می‌برد: «نَسُوا اللَّهَ فَنَسَاهُمْ أَنْفُسَهُمْ» (حشر، ۱۹)؛ در چنین وضعیتی اسنادها به‌سوی طرف مقابل متمایل می‌شود، حال آنکه منطق دینی تقوا را مرکز مهار و کانون آرامش معرفی می‌کند «فَمَنْ اتَّقَى وَأَصْلَحَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ» (اعراف، ۳۵) و مسئولیت مراقبت از خود و خانواده «أَنْفُسِكُمْ وَأَهْلِيكُمْ» را یادآور می‌شود (تحریم، ۶؛ مکارم، ۱۳۷۴، ج ۲۴، ص ۲۸۷). سپس «تمرکز افراطی بر مشکل» و نادیده‌گرفتن سرمایه‌های رابطه است؛ قرآن در بزنگاه ارزیابی، یادآوری نعمت و معیار «بالمعروف» را فرا خوانده است «إِنْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٌ بِمَعْرُوفٍ... وَادْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ» (بقره، ۲۳۱) تا بازاندیشی منصفانه فعال شود. سوم آنکه با «غفلت از گذرا بودن اختلاف» تنش فعلی «دائمی و بی‌راه‌حل» دیده می‌شود؛ درحالی‌که متن وحی، هم‌گذرا بودن احوال دنیا را گوشزد می‌کند «مَتَاعٌ إِلَى حِينٍ» (بقره، ۳۶) و هم قاعده امیدبخش تبدیل سختی به آسانی «سَيَجْعَلُ

اللَّهُ بَعْدَ عُسْرٍ يُسْرًا» را طرح می‌کند (بقره، ۳۶؛ طلاق، ۷). علامه طباطبایی نیز درباره سازگاری حدود با فطرت و گشوده شدن راه‌های خروج از تنگنا و سختی‌ها همین نقطه را تقویت می‌کند (طباطبایی، ۱۳۹۰، ج ۱۹، ص ۳۱۴). چهارم، «انکار همزاد بودن زندگی با رنج و تعارض» ادراک را دگرگون، آستانه تحمل را پایین می‌آورد و واکنش‌های هیجانی را تشدید می‌کند؛ درحالی‌که از آغاز، دنیا با چالش تعریف شده است: «بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ» (اعراف، ۲۴). سرانجام در عمیق‌ترین سطح ادراک، «تضعیف غایت‌باوری» پشتوانه خودمهارگری را می‌کاهد. در شرایط زمینه‌ای که ادراک همسران در مواجهه با مشکل از حقیقت فاصله می‌گیرد، پردازش به‌عنوان یکی دیگر از درون‌مایه‌ها دچار تحریف می‌شود. برای نمونه معیار یک رابطه خوشایند زناشویی «فقدان همیشگی تنش» و «پاسخگویی همه‌جانبه» فرض می‌شود و در مقابل، اختلاف متعارف «نشانه شکست» تعبیر می‌شود. این امر درحالی است که منطق قرآن اختلاف را بخشی از واقعیت زیست انسانی می‌داند و راه آن را «اصلاح، گذشت و گفتگو» معرفی می‌کند که با بازگشت به این منطق، تنش از سطح بحران به سطح «قابل تنظیم» تنزل می‌یابد (حجرات، ۹؛ تغابن، ۱۴؛ انفال، ۱؛ طباطبایی، ۱۳۹۰، ج ۱، ص ۱۳۰). براین اساس قرآن اختلاف در خانواده پیامبر و امکان بروز رفتارهای آزارنده در برخی همسران را گوشزد کرده (تحریم، ۳) و با این حال توصیه به تغافل و گذشت می‌کند: «إِنَّ مِنْ أَرْوَاحِكُمْ وَأَوْلَادِكُمْ عَدُوًّا لَكُمْ فَاحْذَرُوهُمْ وَإِنْ تَعَفَّوْا وَتَصَفَّحُوا وَتَغْفِرُوا» (تغابن، ۱۴). تا آنجا که وقتی دلزدگی میان همسران رخ دهد، خداوند نگاه واقع‌بینانه و امید به خیر فراوان را توصیه می‌کند: «فَإِنْ كَرِهْتُمُوهُنَّ فَعَسَى أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَيَجْعَلَ اللَّهُ فِيهِ خَيْرًا كَثِيرًا» (نساء، ۱۹)؛ بنابراین از دیدگاه قرآن اختلاف در زندگی زناشویی امری طبیعی است و باید با زبان درست، گذشت و اصلاح مدیریت شود، اما در پردازش فاجعه‌انگار همین اختلاف‌های طبیعی به بحران تعبیر می‌شوند. در مقایسه با تحقیقات داخلی بلالی و همکاران (۱۳۹۸) با اشاره به ارزیابی ناکافی، بابایی و همکاران (۱۴۰۰) با نقش مکانیسم‌های شاختی و ارزیابی ذهنی ناپایدار در تعارض همسران، مخدومی و عباسی (۱۴۰۳) با طرح پیش‌آفتگی در مراحل طلاق و نجفی و همکاران (۱۴۰۴) ضمن اشاره به درک نادرست از نیاز و انتظار همسر همسو با این پژوهش هستند. پژوهش تقوی دینانی و همکاران (۱۳۹۹) نیز گویای آن است که باورهای سختگیرانه جنسیتی و انتظارات غیرواقع‌بینانه از نقش‌های زناشویی عامل مؤثر در گسست رابطه است؛ همچنین عامل انباشت تجربه‌های منفی و بازسازی شناختی فاکرل (۲۰۱۲) متناظر با این

درون مایه است. در مجموع تمایز این پژوهش با سایر الگوها صرفاً در ادراک نادرست از مشکل نیست، بلکه متأثر نشت گرفتن این ادراک غیرمنسجم از ضعف در ایمان به مبدأ و معاد است.

کانون طلاق، فروپاشی تعامل است که با تضعیف محور عاطفی-روانی از راه دو مکانیسم «حس درماندگی» و «دلزدگی» رخ می‌دهد. حس درماندگی و سرخوردگی وضعیتی از فرایند تعارض را توصیف می‌کند که زوجین با نیت حل مسئله وارد تعامل می‌شوند، اما به سبب ادراک ناقص از مسئله و تنظیم هیجانی ناپایدار، سهم خود را کم‌اهمیت می‌پندارند، به مطالبه‌گری می‌لغزند و به تدریج کارآمدی تعامل از دست می‌رود. در این وضعیت، کانون توجه از «رسیدن به یکدیگر» به «گرفتن از یکدیگر» منتقل می‌شود و معنای تعامل از «توجه به نیاز متقابل» به «اثبات ادای تکلیف» تغییر می‌کند. این مقوله متشکل از پنج زیر مقوله فقدان آگاهی نسبت به نقش و حقوق زناشویی، اولویت و اهتمام به دریافت و مطالبه حق تا پاسخدهی، مقاومت یا تضعیف جایگاه اقتدار شوهر، پاسخگویی ناکافی و حداقلی نیازهای همسر و نادیده‌انگاری عاملیت و جایگاه همسر در رابطه زوجی است. این منطبق در «وَأْتِمِرُوا بَيْنَكُمْ بِمَعْرُوفٍ» با توصیه به گفتگوی منصفانه و توافق پسندیده طرح شده است (طلاق، ۶). علامه طباطبایی «معروف» را جامع هدایت عقل، حکم شرع، فضائل اخلاقی و سنت‌های انسانی دانسته و مرجع تشخیص را عرف منطبق با فطرت معرفی کرده است (طباطبایی، ۱۳۹۰، ج ۲، ص ۲۳۲؛ ج ۱۹، ص ۳۱۷)؛ همچنین آیه «وَأَلْهَنَ مِثْلَ الَّذِي عَلَيَّهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ وَلِلرَّجَالِ عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌ» به تقابل حقوق با لحاظ تفاوت نقش‌ها تصریح می‌کند. طبرسی نیز در مجمع البیان (۱۴۱۴، ج ۸، ص ۳) ذیل این آیه حقوق متقابل از معاشرت نیکو تا نفقه و امانتداری را برمی‌شمارد و تفاوت‌ها را به تنظیم نقش‌ها ارجاع می‌دهد؛ بدین ترتیب ناآگاهی از نقش‌ها و فقدان مرجع تشخیص، رابطه را به میدان داوری شخصی می‌کشاند و سوء تفاهم‌ها را انباشته می‌کند. سپس «اولویت و اهتمام به دریافت و مطالبه حق بر پاسخدهی به نیاز» فعال می‌شود و حساسیت نسبت به مراقبت متقابل کاهش می‌یابد. گفتگوها به سمت پرسش از «چه چیزی به من رسیده است» متمایل و الگوی کنش به چرخه مطالبه‌های پی‌درپی و پاسخ‌های تدافعی تبدیل می‌شود. در مقابل، قرآن ضمن تلاش برای ترمیم و اصلاح در موقعیت‌های بن‌بست از راه طلاق خلع یا مبارات راه خروج را پیش‌بینی کرده که رابطه در مدار ستیز دائمی نیفتد: «فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا يَقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا فِيمَا افْتَدَتْ بِهِ» (بقره، ۲۲۹). در این هنگام، الگوی تنظیم عقلانی - هیجانی ناکارآمد با سه زیر مقوله فقدان

نظم جویی خداسو، ناپایداری هیجانی ناشی از شتابزدگی و فقدان یا ناکارآمدی خرد، چرخه «ادراک، برانگیختگی و تصمیم» از مدار پردازش خارج می‌شود و تعامل دوسویه به عمل مطالبه‌گرایانه همراه با لجبازی شدید می‌انجامد.

همزمان با حس درماندگی، درون‌مایه «دلزدگی» سر برآورده و رابطه زوجی را فرسوده می‌کند. در این وضعیت، زوجین به جای ترمیم و بازآرایی نقش‌ها از مدار حمایت یکدیگر خارج می‌شوند و احساس بی‌پناهی، و رنجش رشد می‌کنند. این درون‌مایه بر سه روند به‌هم‌پیوسته شامل افول سازوکارهای ایمنی‌بخش، فروریختن انسجام زندگی و آشفتگی کارکرد جنسی استوار است که زنجیروار یکدیگر را تشدید می‌کنند. فرسایش رابطه ناشی از بی‌میلی ممکن است به انزجار برسد. آیه «فَلَمَّا قَضَى زَيْدٌ مِنْهَا وَطَرًا» نشان می‌دهد افت رغبت می‌تواند مقدمه تصمیم به جدایی باشد، به‌ویژه اگر به اجتناب از هم‌خوابگی بینجامد (احزاب، ۳۷). با تداوم رویگردانی، امنیت‌بخشی و حمایت‌گری به‌ویژه از طرف مرد سست می‌شود؛ درحالی‌که متن روایی، زن را ریحانه نامیده و به رعایت ظرافت و مراقبت افزون توصیه کرده است (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۵، ص ۵۱۱). زبان این حمایت، پیش‌گرفتن گفتگوی هدایت‌گر و صلح منصفانه به جای اعراض و ناسازگاری است: «فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا أَنْ يُصْلِحَا بَيْنَهُمَا صُلْحًا وَالصُّلْحُ خَيْرٌ... وَإِنْ تُحْسِنُوا وَتَتَّقُوا» (نساء، ۱۲۸). با رویگردانی و افت صمیمیت، آشفتگی جنسی در چهار روند سرخوردگی جنسی، تأمین ناکارآمد، شکاف جنسی در پی بهتان و نسبت ناروا و خودنظم‌دهی جنسی ناکارآمد، نه‌تنها گرمای زندگی را کاهش داده، بلکه شدت مشکلات قبلی را افزایش می‌دهد و تنش جدید در زندگی ایجاد می‌کند. دو مکانیسم درماندگی و دلزدگی با نتایج تحقیقات خجسته‌مهر و همکاران (۱۳۹۹)، جابری و همکاران (۲۰۲۲)، بابایی و همکاران (۱۴۰۰)، مخدومی و عباسی (۱۴۰۳) و نجفی و همکاران (۱۴۰۴) ضمن عواملی چون فرسایش عاطفی، اختلال رابطه جنسی، آشفتگی، رکود، فروکش کردن حیات عاطفی و توقف همسرانگی همسوست. دلزدگی مطابق این پژوهش از پا افتادن جسمی (احساس خستگی، کسالت، بی‌حالی)، روانی و عاطفی (احساس آزرده‌گی، عدم تمایل به حل مشکلات، ناامیدی، غم، احساس پوچی و بی‌معنایی، افسردگی و در دام افتادگی) است که از ناهمسانی میان انتظارات و واقعیت‌های زندگی ناشی می‌شود؛ همچنین مدل پرولکس (۱۹۹۱)، یانگ و لانگ (۲۰۰۶) و مارک‌نپ (۲۰۱۴) سرخوردگی را نقطه بحرانی زندگی زناشویی دانسته‌اند.

با رسیدن رابطه زوجی به نقطه بحران، سه عامل تعدیل‌گر خودفروری، بی‌تفاوتی یا مداخله ناکارآمد دیگران یا شکل گرفتن روابط عاطفی جایگزین می‌تواند تصمیم به طلاق و فرایند آن را تشدید یا تسهیل کند. در خودفروری، فرد به جای فراروی از مسئله در کانون تعارض می‌ماند، منطبق حفظ حق بر حفظ رابطه غلبه می‌کند و ظرفیت بخشش و جبران نابود می‌شود؛ حال آنکه قرآن برای مهار تنش سه کنش «عفو، صفح، مغفرت» را پیشنهاد می‌کند (تغابن، ۱۴) و همچنین سیره نبوی در ماجرای افشای اسرار الگوی تغافل سنجیده و مدیریت بی‌سرزنش را نشان می‌دهد (تحریم، ۳؛ طباطبایی، ۱۳۹۰، ج ۱۹، ص ۳۳۱). در گام بعد، میدان برای اثرگذاری عامل بیرونی باز می‌شود؛ از یک سو شبکه اطرافیان ممکن است با بی‌تفاوتی (حجرات، ۱۰؛ نساء، ۳۵؛ طباطبایی، ۱۳۹۰، ج ۴، ص ۳۴۲)، شتاب‌دهنده فروپاشی باشند و از سوی دیگر مداخله ناکارآمد با چهار ویژگی بی‌جا و نابهنگام، حفظ نکردن اسرار و حریم خصوصی، نسنجیده و غیرمسئولانه بودن و استقلال‌پنداری از مشیت الهی (نساء، ۳۵؛ کلینی، ۱۴۰۷، ج ۶، ص ۱۴۶)، تصمیم به طلاق و روند آن را پیش ببرند. در این میان شکل‌گیری پیوندهای عاطفی جایگزین نیز می‌تواند تصمیم به طلاق را تحت‌تأثیر قرار دهد. قرآن با آموزش کنترل نگاه و حفظ پاکدامنی برای زن و مرد (نور، ۳۰)، نهی از لحن تحریک‌آمیز و رعایت حیا (احزاب، ۳۲-۳۳)، بستن مسیر رفتن به مقدمات رابطه نامشروع (اسراء، ۳۲) و منع دوستی پنهانی (نساء، ۲۵؛ مانده، ۵) مرزگذاری را تثبیت می‌کند. از دیگر وجوه تمایز این پژوهش در شرایط مداخله‌گر، شناسایی دو درون‌مایه «در خودفروری و ناتوانی در گذشت از همسر و پذیرش سهم خویش در مشکل» و «بی‌تفاوتی اطرافیان» است؛ بدین صورت که در تحقیقات داخلی و خارجی بر نقش عواملی همچون مداخله ناکارآمد اطرافیان (بلالی و همکاران، ۱۳۹۸؛ خجسته‌مهر و همکاران، ۱۳۹۹؛ همتی، ۱۳۹۸؛ صدیق‌اورعی و همکاران، ۱۳۹۹؛ صبحی و افراسیابی، ۱۴۰۳؛ نجفی و همکاران، ۱۴۰۴؛ کاسلو، ۱۹۹۱) یا شکل‌گیری روابط فرازناشویی (کوکوران، ۲۰۱۱) به‌عنوان عوامل شدت‌بخش تصمیم به جدایی تأکید شده، اما به نقش خودفروری و بی‌تفاوتی اطرافیان در شدت یافتن جدایی و تصمیم به طلاق پرداخته‌اند. افزون بر این، پیمان‌شکنی در مطالعات طلاق معمولاً به‌عنوان یک عامل آغازگر طلاق (رضایی‌نسب، ۱۴۰۰؛ صبحی و افراسیابی، ۱۴۰۳) یا پیامد طلاق عاطفی (نجفی و همکاران، ۱۴۰۳) معرفی شده؛ درحالی‌که این پژوهش از یک سو پیمان‌شکنی را به‌عنوان رخداد آغازگر تنش‌ها و تصمیم به طلاق و از سوی دیگر بر نقش این عامل در تسهیل جدایی و شدت گرفتن اقدام به طلاق تعریف کرده است.

در نهایت مدل پیشنهادی این پژوهش، راهبردهای مواجهه همسران با تعارض و تصمیم به طلاق را ارائه می‌کند. نخستین راهبرد با عنوان «سرکشی» متناظر با «نشوز» در قرآن نشان می‌دهد که رابطه از تعامل مسئولانه به الگوی تنش‌زا و برهم‌زننده توازن حق - وظیفه است؛ جایی که معروف و قسط فرو می‌افتد، حقوق واجب پاسخ نمی‌گیرد و پیوند از مدار معروف و احسان خارج می‌شود. این امر در سه چرخه گسست تعامل متقابل (بقره، ۲۲۸)، ناسازگای و سرپیچی زن از ساختار زوجی (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۶، ص ۱۴۲؛ قمی، ۱۴۰۴، ج ۱، ص ۷۶؛ صدوق، ۱۴۱۳، ج ۳، ص ۵۲۲) و ناسازگاری یا کناره‌گیری مرد (نساء، ۱۲۸؛ نجفی، ۱۴۰۴، ج ۳۱، ص ۲۰۷؛ بحرانی، ۱۴۱۵، ج ۲۴، ص ۶۱۹) از زندگی زناشویی است. راهبرد دوم «دوری‌گزینی» و متناظر با مفهوم «شقاق» در قرآن گویای نشوز زن و شوهر با یکدیگر است (صدوق، ۱۴۱۳، ج ۳، ص ۵۲۱) که در این هنگام هیچ‌یک از همسران به حقوق واجب زناشویی یکدیگر عمل نکرده، و رابطه به جدایی روانی و فیزیکی می‌انجامد. در این راهبرد ممکن است تنش همسران به بدگویی، کتک‌کاری، سخنان و رفتارهای ناشایست برسد؛ به گونه‌ای که اقدامات اصلاحی از سوی همسران کارآمد نبوده، به طلاق هم رضایت نداشته (طوسی، ۱۳۸۷، ج ۴، ص ۳۳۹)، اما به دلیل اینکه تحمل حضور یکدیگر را ندارند از یکدیگر فاصله می‌گیرند. راهبرد «دوگانگی» وضعیت را توصیف می‌کند که زوج در پی تجربه‌های تکراری ناکامی و فرسایش امید، میان حفظ پیوند یا پایان‌دادن به آن سرگردان می‌ماند. تصمیم‌سازی از مدار معنا خارج شده، سنجش پیامدها ناپایدار می‌شود و تعلیق تصمیم میان ماندن و رفتن، انرژی روانی و ظرفیت گفتگوی ترمیمی را می‌فرساید. این دوگانگی ناشی از معنادگی ناکارآمد به طلاق همچون هم‌ارز دانستن طلاق با «شکست» است؛ درحالی‌که قرآن طلاق را در دل ایمان مطرح می‌کند: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا... ثُمَّ طَلَقْتُمُوهُنَّ» (احزاب، ۴۹). از این‌رو طلاق حکیمانه شکست نیست، بلکه گاهی قرار دادن زندگی در مسیر جدید است: «وَإِنْ يَتَفَرَّقَا يُغْنِ اللَّهُ كُلًّا مِنْ سَعَتِهِ وَكَانَ اللَّهُ وَاسِعًا حَكِيمًا» (نساء، ۱۳۰)، حتی وقتی دلزدگی و انزجار به ترک حدود الهی برسد، قرآن خروج کنترل‌شده را تجویز می‌کند: «فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا فِيمَا افْتَدَتْ بِهِ» (بقره، ۲۲۹). سرانجام راهبرد قرآن پس از تلاش برای ترمیم و اصلاح از سوی هر یک از همسران و اطرافیان چگونگی تصمیم و خروج از رابطه است. بنابر مدل قرآنی «وَإِنْ عَزَمُوا الطَّلَاقَ فَإِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ» (بقره، ۲۲۷) معیار عزم مسئولانه پیش از اقدام است و بلا تکلیفی یا هر گونه معلق گذاشتن رابطه همچون ظاهر یا هر شکل تعلیق

ممنوع و نکوهیده دانسته است (احزاب، ۴). این مسیر می‌بایست در فرایندی با دو شاخص «معروف» و «احسان» صورت گیرد (بقره، ۲۲۹ و ۲۳۱)؛ همچنین برای کنترل نگرانی‌ها در این مسیر چهار رکن راهبردی توصیه شده است: ۱. تقوا در فرایند جدایی «وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا» (طلاق، ۲)؛ ۲. توکل به خداوند نسبت به آینده زندگی «وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ» (طلاق، ۳)؛ ۳. اطمینان به رزاقیت الهی «يُغْنِ اللَّهُ كُلًّا مِنْ سَعَتِهِ» (نساء، ۱۳۰) و ۴. اطمینان به وعده قرار گرفتن در مسیر آسانی پس از طی سختی‌ها «سَيَجْعَلُ اللَّهُ بَعْدَ عُسْرٍ يُسْرًا» (طلاق، ۷).

از محدودیت‌های این مطالعه، مبنا قرار دادن قرآن و به کار نگرفتن روایات بود؛ درحالی‌که برای جامعیت و غنی‌تر شدن مدل مفهومی عوامل طلاق بهتر است روایات نیز در تحلیل وارد شوند. در پایان پیشنهاد می‌شود این مدل براساس سایر منابع اسلامی و متناسب با فرهنگ ایرانی تکمیل و به دنبال آن مداخله‌های پیشگیرانه و درمانی مبتنی بر فرهنگ ایرانی-اسلامی به منظور پیشگیری از طلاق طراحی و اجرا شود.

منابع

- * قرآن کریم.
- * نرم افزار جامع الاحادیث ۳ نور.
- * نرم افزار جامع التفاسیر ۳ نور.
- ابن شعبه حرانی، حسن بن علی. (۱۴۰۴ق)، تحف العقول، تصحیح علی اکبر غفاری، چاپ دوم، قم: جامعه مدرسین حوزه علمیه.
- ایمان زاده، وحید، محب، نعیمه، عبدی، رضا. و هنرمند عظیمی، مرتضی. (۱۴۰۰)، «شناسایی عوامل مؤثر بر طلاق و ارائه مدلی برای پیش بینی طلاق با استفاده از الگوریتم درخت تصمیم»، پژوهش های کاربردی روان شناسی، س ۱۲، ش ۲، ص ۲۴۷-۲۶۳. <https://doi.org/10.22059/japr.2021.308375.643607>
- بابایی، رضا، محسن زاده، فرشاد. و زهراکار، کیانوش. (۱۴۰۰)، «عوامل مؤثر در بروز اندیشه طلاق در متقاضیان طلاق: یک مطالعه داده بنیاد»، مشاوره و روان درمانی خانواده، س ۱۱، ش ۲، ص ۲۰۳-۲۳۶. <https://dorl.net/dor/20.1001.1.22516654.1401.12.1.1.6>
- بابایی، علی اکبر (۱۳۹۴)، قواعد تفسیر قرآن. قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
- باستانی، سهیلا، غلام زاده جفره، مریم. و سودانی، منصور. (۱۴۰۲)، «سازگاری با طلاق: تأملی بر تجربه زیسته زنان مطلقه از سازگاری با طلاق»، فصلنامه زن و جامعه، س ۱۴، ش ۵۴، ص ۱۴۱-۱۵۶. <https://doi.org/10.30495/jzv.2023.31458.3961>
- بحرانی، هاشم بن سلیمان. (۱۴۱۵ق)، البرهان فی تفسیر القرآن. قم: مؤسسه البعثة، قسم الدراسات الإسلامیه.
- بگی، میلاد. و حسینی، حاتم. (۱۴۰۰)، «تفاوت های نسلی در نگرش نسبت به طلاق در ایران: کاربرد الگوی چندسطحی»، پژوهش های راهبردی مسائل اجتماعی ایران، س ۱۰، ش ۳، ص ۲۳-۴۴. <https://doi.org/10.22108/srsp.2021.132060.1764>
- بلالی، اسماعیل، نقدی، اسداله. و جعفری، راهله. (۱۳۹۸)، «جامعه پذیری و طلاق: بررسی پدیده طلاق با رویکرد فرایندی»، تحقیقات کیفی در علوم سلامت، س ۸، ش ۱، ص ۴۴-۵۶. https://jqr1.kmu.ac.ir/article_90955.html

- بیات، علی (۱۴۰۴)، مدل فرایند طلاق در قرآن براساس رویکرد چندبعدی معنوی خداسو، طراحی و امکان‌سنجی مداخله آن بر بهگزینی همسران مردد در تصمیم‌گیری برای طلاق، رساله دکتری گروه روان‌شناسی، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
- پاداش، زهرا، یوسفی، زهرا، عابدی، محمدرضا. و ترکان، هاجر. (۱۴۰۰)، «اثربخشی مشاوره زناشویی به روش گاتمن بر رضایت زناشویی و سازگاری زناشویی زنان متأهل متمایل به طلاق»، فصلنامه علوم روان‌شناختی، س ۲۰، ش ۱۰۴، ص ۱۴۲۳-۱۴۳۶. <https://doi.org/10.52547/JPS.20.104.1423>
- تقوی‌دینانی، پرستو، باقری، فریبرز. و خلعتبری، جواد. (۱۳۹۹)، «مطالعه کیفی: تدوین مدل طلاق در شرایط اجتماعی و فرهنگی شهر تهران»، مجله علوم روان‌شناختی، س ۱۹، ش ۹۳، ص ۱۱۶۳-۱۱۷۳. <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.17357462.1399.19.93.5.7>
- حبیبی تبار، جواد. (۱۳۸۸)، «طلاق و لایحه حمایت خانواده با تأکید بر پیشگیری از طلاق»، مطالعات راهبردی زنان (کتاب زنان)، س ۱۱، ش ۴۳، ص ۳۵-۶۴. <https://sid.ir/paper/93899/fa>
- حسینی، محمدتقی. و کلاتری، مهدی. (۱۴۰۱)، «فرایند تصمیم‌گیری برای طلاق در دوران کرونا: یک مطالعه گراند تئوری»، کنگره علمی دانشجویان روان‌شناسی، علوم تربیتی و مشاوره، تهران. [/https://civilica.com/doc/1604174](https://civilica.com/doc/1604174)
- حکیم، سید منذر. و زاهدی‌فر، بتول. (۱۳۸۹)، «علل طلاق و راهبردهای کاهش آن از دیدگاه قرآن با روش ترتیب نزول»، مطالعات راهبردی زنان، ش ۴۹، ص ۲۹۳-۳۴۸. <https://sid.ir/pa-per/463734/fa>
- خجسته‌مهر، رضا، بهمئی، ابوطالب، سودانی، منصور. و عباسپور، ذبیح‌اله. (۱۳۹۹)، «تبیین فرایند شکل‌گیری طلاق: یک پژوهش کیفی»، دستاوردهای روان‌شناختی، س ۲۷، ش ۱، ص ۲۳-۴۶. <https://doi.org/10.22055/psy.2020.32329.2488>
- رضایی، سمانه، خدابخش پیرکلانی، روشنک. و خسروی، زهره. (۱۴۰۳)، «کشف و شناسایی عوامل مؤثر بر طلاق خاکستری: یک مطالعه داده‌بنیاد»، پژوهش‌های روان‌شناسی اجتماعی، س ۱۴، ش ۵۶، ص ۹۷-۱۱۰. [.https://socialpsychology.ir/article2156506bb94b85a26df7afd21858e11195e704](https://socialpsychology.ir/article2156506bb94b85a26df7afd21858e11195e704)

- رضایی نسب، زهرا. (۱۴۰۰)، «فرایند شکل‌گیری طلاق در بین زنان مطلقه شهر ایلام» مسائل اجتماعی ایران (دانشگاه خوارزمی)، س ۱۲، ش ۱، ص ۲۹۹-۳۳۲. <https://doi.org/10.52547/jspi.12.1.299>

- ساروخانی، باقر. (۱۳۹۹)، طلاق پژوهشی در شناخت واقعیت و عوامل اجتماعی: تهران: دانشگاه تهران.

- صبوچی گلکار، زینب. و افراسیابی، حسین. (۱۴۰۳)، «روایت تصمیم به طلاق در بین مردان اقدام‌کننده به طلاق»، پژوهش‌های راهبردی مسائل اجتماعی، س ۱۳، ش ۲، ص ۱-۲۲. <https://civilica.com/doc/2024418>

- صدوق، محمد بن علی بن بابویه. (۱۳۷۶ش)، الأمالی. تهران: کتابچه.

- صدوق، محمد بن علی بن بابویه. (۱۴۰۶ق)، ثواب الأعمال وعقاب الأعمال. قم: دارالشریف الرضی للنشر.

- صدوق، محمد بن علی بن بابویه. (۱۴۱۳ق)، من لایحضره الفقیه، تصحیح علی اکبر غفاری، چاپ دوم، قم: انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه.

- صدیق اورعی، غلامرضا، غنی‌زاده، مصطفی. و دیاری، مرتضی. (۱۳۹۹)، «زمینه‌ها و فرایندهای طلاق در زنان و مردان مشهدی»، علوم اجتماعی دانشگاه فردوسی مشهد، س ۱۷، ش ۱، ص ۲۹-۵۴. <https://doi.org/10.22067/social.2021.56373.0>

- صفری، اسمعیل. و گلنوازی، پروانه. (۱۴۰۱)، «مقایسه علل طلاق از دیدگاه مردان و زنان متقاضی طلاق توافقی»، دستاوردهای روان‌شناسی بالینی، س ۸، ش ۳، ص ۱۳۵-۱۴۴. <https://doi.org/10.22055/jacp.2023.44343.1301>

- طباطبایی، سید محمد حسین. (۱۳۹۰ق)، المیزان فی تفسیر القرآن، چاپ دوم، بیروت: مؤسسه الأعلمی للمطبوعات.

- طباطبایی، سید محمد کاظم. (۱۳۹۰)، منطق فهم حدیث، قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی علیه السلام.

- طبرسی، فضل بن حسن. (۱۴۱۴ق / ۱۳۷۲ش)، مجمع البیان فی تفسیر القرآن، تحقیق م. ج. البلاغی، چاپ سوم، تهران: ناصر خسرو.

- طوسی، محمد بن حسن. (۱۳۸۷ق)، المبسوط فی فقه الامامیه، تصحیح س.م. کشفی، چاپ سوم، قم: المکتبه المرتضویه لاحیاء الآثار الجعفریه.
- عبداللهی، اصغر، احدی، حسن، تاجری، بیوک. و حاجی علی زاده، کبری. (۱۴۰۰)، «تدوین الگوی مفهومی عوامل شکل دهنده طلاق در پنج سال اول زندگی: یک مطالعه داده بنیاد»، مجله علوم روان شناختی، س ۲۰، ش ۹۷، ص ۱-۱۲. <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.17357462.1> 400.20.97.10.7
- عرب خراسانی، سمیه. (۱۳۹۸)، «جنسیت و جدایی: روایت زنانه»، مطالعات اجتماعی روان شناختی زنان، س ۱۷، ش ۱، ص ۳۵-۶۲. <https://doi.org/10.22051/jwsp.2019.24252.1918>
- عسکری ندوشن، عباس، شمس قهفرخی، مهری. و شمس قهفرخی، فریده. (۱۳۹۸)، «تحلیلی از مشخصه های اقتصادی - اجتماعی مرتبط با طلاق در ایران»، پژوهش های راهبردی مسائل اجتماعی ایران، س ۸، ش ۲۵، ص ۱-۱۶. <https://ecc.isc.ac/showJournal/24849/228333/2029396>
- فتحی آشتیانی، علی، امیری، سهراب، فتحی آشتیانی، مینا، صدقی، آزاده، و همکاران. (۱۴۰۲)، «عوامل مؤثر بر طلاق در ده سال گذشته در ایران». ترویج فرهنگ و سلامت، س ۷، ش ۲، ص ۲۸۹-۳۰۲. <https://doi.org/10.22034/7.2.18>
- فولادیان، مجید. و شجاعی قلعه نی، مینا. (۱۳۹۹)، «مطالعه جامعه شناختی فرایندهای وقوع طلاق»، خانواده پژوهی، س ۱۶، ش ۶۲، ص ۲۳۱-۲۵۷. https://zjfr.sbu.ac.ir/article_97819.html
- قمی، علی بن ابراهیم. (۱۴۰۴)، تفسیر القمی، تحقیق ط. موسوی جزائری، چاپ سوم، قم: دارالکتاب.
- کلینی، محمد بن یعقوب بن اسحاق. (۱۴۰۷ق)، الکافی، به تصحیح علی اکبر غفاری و م. آخوندی، چاپ چهارم، تهران: دارالکتب الاسلامیه.
- مخدومی، علی. و عباسی، مهدی. (۱۴۰۳)، «فرایند شکل گیری و تحول طلاق براساس منابع اسلامی»، روان شناسی و دین، س ۱۷، ش ۶۶، ص ۸۵-۱۰۴. <https://doi.org/10.22034/2024.2020333>
- سازمان ثبت احوال کشور، معاونت فناوری اطلاعات و آمار جمعیتی، دفتر آمار و اطلاعات جمعیتی. <https://www.sabteahval.ir>

- مطهری، مرتضی. (۱۳۷۴)، نظام حقوق زن در اسلام، چاپ نوزدهم، تهران: انتشارات صدرا.
- مکارم شیرازی، ناصر. (۱۳۷۴)، تفسیر نمونه، چاپ دهم، تهران: دارالکتب الاسلامیه.
- ملاحی، سارا. (۱۴۰۱)، تجارب زیسته افراد مطلق از فرایند ازدواج تا طلاق، پایان نامه کارشناسی ارشد رشته مشاوره خانواده، هرمزگان: دانشگاه هرمزگان.
- مهدوی، سحر و حاتمان، پیمان. (۱۳۹۷)، «رابطه تحریف‌های شناختی با کیفیت روابط زناشویی در معلمان زن متأهل»، رویش روان‌شناسی، س ۷، ش ۳، ص ۷۹-۹۲. <https://dor.isc.ac/dor/20.10>. 01.1.2383353.1397.7.3.11.4
- میری، سمیه، مقصودی، سپیده. و نیازی، محسن. (۱۴۰۱)، «عوامل مؤثر بر طلاق در جامعه ایرانی: الگویابی با استفاده از روش دیمتل»، فصلنامه فرهنگی- تربیتی زنان و خانواده، س ۱۷، ش ۶۱، ص ۱۷۵-۱۹۷. <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.26454955.1401.17.61.7.2>.
- نائیج بندی، عین اله. و دلیر، اسمعیل. (۱۴۰۳)، «بررسی طراحی ساخت عوامل مؤثر بر طلاق در شهر نوشهر با استفاده از تحلیل عاملی»، فصلنامه جغرافیا و روابط انسانی، س ۶، ش ۴، ص ۲۰۹-۲۲۶. <https://www.doi.org/10.22034/gahr.2023.408270.1917>.
- نجفی، محمدرضا، احمدی، محمدرضا. و رضائیان، حسین. (۱۴۰۴)، «مدل فرایندی طلاق عاطفی در رابطه زناشویی: تحلیل مبتنی بر منابع اسلامی»، پژوهشنامه روان‌شناسی اسلامی، س ۱۱، ش ۲۳، ص ۱۵-۳۱. <https://doi.org/10.22034/psy.2025.52165.1505>.
- نظری، علی محمد، رسولی، محسن، داورنیا، رضا، حسینی، امین. و بابایی گرمخانی، محسن. (۱۳۹۴)، «اثر بخشی درمان کوتاه مدت راه حل محور بر فرسودگی زناشویی و میل به طلاق در زنان متأهل»، نشریه روان‌پرستاری، س ۳، ش ۳، ص ۴۱-۵۲. <http://ijpn.ir/article-1-616-fa.html>.
- همتی، ف. (۱۳۹۸). مطالعه زمینه‌ها و بسترهای شکل‌گیری فرایند طلاق: مورد مطالعه: شهر مشهد (پایان نامه کارشناسی ارشد)، دانشگاه بیرجند: دانشکده ادبیات و علوم انسانی.

References

The Holy Qur'an.

- 'Abdullāhī, A., Aḥādī, Ḥ., Tājarī, B., & Ḥājī'Alīzādih, K. (1400 H.sh./2021). Tadwīn-i algow-i mafhūmī-yi 'awāmīl-i shākldihandah-'i ṭalāq dar panj sāl-i awwal-i zindigī: yak muṭālī'ih-'i dādahbunyād [Developing a conceptual model of the factors forming divorce in the first five years of marriage: A grounded theory study]. *Majallah-i 'Ulūm-i Ravānshinākhtī*, 20(97), 1-12. Retrieved from <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.17357462.1400.20.97.10.7> [In Persian]
- Abedi, S. F., Ashoori, S., Jalili, M., Aminzadeh, A., & Shirani, B. (2024). The effectiveness of schema therapy on marital relationships and cognitive emotion regulation in couples on the verge of divorce. *KMAN Counseling & Psychology Nexus*, 2(2), 230-235. <https://doi.org/10.61838/kman.psynexus.2.2.28>
- Akhavi Samarini, Z., Zahrakar, K., Mohsenzadeh, F., & Ahmadi, K. (2017). Investigating the contextual factors contributing to divorce in the socio-cultural context of Tehran: A qualitative study. *Farhangiyeh Tarbiyatiyeh Zanān va Khanevadeh*, 12(40), 105-126. <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.26454955.1396.12.40.5.3> [In Persian]
- Al Ubaidi, B. A. (2017). The psychological and emotional stages of divorce. *Journal of Family Medicine and Disease Prevention*, 3(0360), 4-1. <https://doi.org/10.23937/2469-5793/1510060>
- Allen, S., & Hawkins, A. J. (2017). Theorizing the decision-making process for divorce or reconciliation. *Journal of Family Theory & Review*, 9(1), 50-68. <https://doi.org/10.1111/jftr.12176>
- Apostolou, M., Constantinou, C., & Anagnostopoulos, S. (2019). Reasons that could lead people to divorce in an evolutionary perspective: Evidence from Cyprus. *Journal of Divorce & Remarriage*, 60(1), 27-46. <https://doi.org/10.1080/10502556.2018.1469333>
- 'Arab Khusāsānī, S. (1398 H.sh./2019). Jinsiyyat wa judāyī: ravāyat-i zanānah [Gender and separation: A female narrative]. *Muṭālī'āt-i Ijtimā'ī Ravānshinākhtī-yi Zanān*, 17(1), 35-62. <https://doi.org/10.22051/jwsp.2019.24252.1918> [In Persian]
- Asayesh, M. H., Farahbakhsh, K., Salimi Bajestani, H., & Delavar, A. (2019). Studying the communication reactions of female victims of infidelity: A phenomenological study. *Quarterly Journal of Counseling Research*, 18(69), 31-58. <http://dx.doi.org/10.29252/jcr.18.69.31> [In Persian]

- 'Askarī Nūdūshan, 'A., Shams Qahfarukhī, M., & Shams Qahfarukhī, F. (1398 H.sh./2019). Taḥlīlī az mushakhaṣṣiyyā-yi iqtisādī-ijtimā'ī-marbit bih ṭalāq dar Īrān [An analysis of the socioeconomic characteristics of divorce in Iran]. *Pizhūhishhā-yi Rāhburdī-yi Masā'il-i Ijtimā'ī-yi Īrān*, 8(25), 1-16. Retrieved from <https://ecc.isc.ac/showJournal/24849/228333/2029396> [In Persian]
- Bābāyī, A. A. (1394 H.sh./2015). Qawā'id-i tafsīr-i Qur'ān [Rules of Quranic interpretation]. Qom: Pizhūhishgāh-i Ḥawzah va Dānishgāh. [In Persian]
- Bābāyī, R., Muḥsinzādīh, F., & Zahrākār, K. (1400 H.sh./2022). 'Awāmil-i mu'aththir dar burūz-i andīshih-'ī ṭalāq dar mutaḡāziyān-i ṭalāq: yak muṭālī'ih-'ī dādahbunyād [Factors affecting the occurrence of divorce ideation among divorce applicants: A grounded theory study]. *Mushāvīrah va Ravāndarmānī-yi Khānavādīh*, 11(2), 203-236. <https://dorl.net/dor/20.1001.1.22516654.1401.12.1.1.6> [In Persian]
- Bagī, M., & Ḥusaynī, Ḥ. (1400 H.sh./2021). Tafāwuthā-yi naslī dar nigarish nisbat bih ṭalāq dar Īrān: kārburd-i algow-i chandsaṭhī [Generational differences in attitudes toward divorce in Iran: Application of multilevel modeling]. *Pizhūhishhā-yi Rāhburdī-yi Masā'il-i Ijtimā'ī-yi Īrān*, 10(3), 23-44. <https://doi.org/10.22108/srs-pi.2021.132060.1764> [In Persian]
- Bahrānī, H. b. S. (1415 AH). Al-Burhān fī Tafsīr al-Qur'ān. Qom: Mu'assisat al-Ba'thah, Qism al-Dirāsāt al-Islāmiyyah. [In Arabic]
- Balālī, I., Naqdī, A., & Ja'farī, R. (1398 H.sh./2019). Jāmi'ihpazīrī wa ṭalāq: barrasī-yi pādīdih-'ī ṭalāq bā rūykard-i farāyandī [Socialization and divorce: A study of divorce from a process perspective]. *Taḡqīqāt-i Kayfī dar 'Ulūm-i Salāmat*, 8(1), 44-56. Retrieved from https://jqrl.kmu.ac.ir/article_90955.html [In Persian]
- Bardī Ozonidoji, R., Homayouni, A., & Seyed Hosseini, F. S. (2019). Effectiveness of spirituality-based therapy on burnout of women on the verge of divorce in Gorgan. Pishrafthaye Novin dar Ravanshenasi, *Olume Tarbiyati va Amoozesh va Parvareh*, 2(16), 85-101. Retrieved from <https://jonapte.ir/showpaper/635032> [In Persian]
- Barlow, B. A. (2003). Marriage crossroads: Why divorce is often not the best option: Rationale, resources, and references. *Marriage and Families*, 10(1), 5.
- Bāstānī, S., Ghulāmzādīh Jufrih, M., & Sūdānī, M. (1402 H.sh./2023). Sāzgārī bā ṭalāq: ta'ammulī bar tajribih-'ī zīstih-'ī zanān-i mullaqah az sāzgārī bā ṭalāq [Divorce adjustment: Reflection on divorced women's lived experience of divorce ad-

- justment]. *Faşlnāmih-i Zan va Jāmi'ih*, 14(54), 141-156. <https://doi.org/10.30495/jzv.2023.31458.3961> [In Persian]
- Bayāt, 'A. (1404 H.sh./2025). Mudil-i farāyand-i ṭalāq dar Qur'ān bar asās-i rūykard-i chandbu'dī-yi ma'navī-yi khudāsū, ṭarāhī va imkānsanjī-yi mudākhillih-i ān bar bih-guzīnī-yi hamsarān-i mutaraddid dar tašmīngīrī barā-yi ṭalāq [The divorce process model in the Quran based on a God-oriented spiritual multidimensional approach: Design and feasibility of a discernment intervention for hesitant spouses in divorce decision-making] (Doctoral dissertation). Qom: Pizhūhishgāh-i Ḥawzah va Dānishgāh. [In Persian]
  - Bengtsson, M. (2016). How to plan and perform a qualitative study using content analysis. *NursingPlus Open*, 2, 8-14. <https://doi.org/10.1016/j.npls.2016.01.001>
  - Bohannan, P. (1970). The six stations of divorce. In P. Bohannan (Ed.), *Divorce and after: An analysis of the emotional and social problems of divorce* (pp. 29-55). Doubleday.
  - Brown, J., & Errington, L. (2024). Bowen family systems theory and practice: Illustration and critique revisited. *Australian and New Zealand Journal of Family Therapy*, 45(2), 135-155. <https://doi.org/10.1002/anzf.1589>
  - Cherlin, A. J. (2020). Degrees of change: An assessment of the deinstitutionalization of marriage thesis. *Journal of Marriage and Family*, 82(1), 62-80. <https://doi.org/10.1111/jomf.12605>
  - Corcoran, K. O. (2011). Psychological and emotional aspects of divorce. Mediate.com.
  - Creswell, J. W., & Creswell, J. D. (2017). *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches*. Sage Publications.
  - Dasht-Bozorgi, Z., Asgari, M., & Asgari, P. (2017). The effectiveness of self-compassion training on inclination to divorce and intimate attitudes of married women referring to a family counseling center. *Knowledge & Research in Applied Psychology*, 18(1), 38-45. Retrieved from <https://sanad.iau.ir/Journal/jsrp/Article/891025/FullText> [In Persian]
  - Elo, S., & Kyngäs, H. (2008). The qualitative content analysis process. *Journal of Advanced Nursing*, 62(1), 107-115. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2648.2007.04569.x>
  - Fackrell, T. A. (2012). *Wandering in the wilderness: A grounded theory study of the divorce or reconciliation decision-making process* (Unpublished doctoral dissertation).

- Brigham Young University. <https://scholarsarchive.byu.edu/etd/3136>
- Farahmand, M., & Tavangar, M. (2018). A study of the relationship between dynamics of female identity and marital conflicts (Research field: The city of Yazd). *Applied Sociology*, 29(3), 157-180. <https://doi.org/10.22108/jas.2018.104320.1116> [In Persian]
  - Faryabi, Z., & Zareii Mahmood-Abadi, H. (2015). Comparative study of marital adaptation, happiness, and divorce inclination in traditional and non-traditional marriages. *Toloue Behdasht*, 4(51), 83-94. Retrieved from <http://tbj.ssu.ac.ir/article-1-1681-fa.html> [In Persian]
  - Fathī Ashtiyānī, 'A., Amīrī, S., Fathī Ashtiyānī, M., Şidqī, A., et al. (1402 H.sh./2023). 'Awāmil-i mu'aththir bar ṭalāq dar dah sāl-i guzashtih dar Īrān [Effective factors on divorce in the past ten years in Iran]. *Tarvīj-i Farhang wa Salāmat*, 7(2), 289-302. <https://doi.org/10.22034/7.2.18> [In Persian]
  - Fladmo, B., & Hertlein, K. M. (2017). The effect of negative and positive childhood divorce experiences on professional performers. *Journal of Divorce & Remarriage*, 58(8), 584-598. <https://doi.org/10.1080/10502556.2017.1347860>
  - Fūlādīyān, M., & Shujā'ī Qal'ihnī, M. (1399 H.sh./2020). Muṭālī'ih-'i jāmi'ahshinākhtī-yi farāyandhā-yi wuqū'-i ṭalāq [Sociological study of divorce proceedings]. *Khānavādihpizhūhī*, 16(62), 231-257. Retrieved from https://jfr.sbu.ac.ir/article_97819.html [In Persian]
  - Gottman, J. M. (2023). What predicts divorce? The relationship between marital processes and marital outcomes (Reissued ed.). Routledge. (Original work published 1994)
  - Ḥabībī Tabār, J. (1388 H.sh./2009). Ṭalāq wa lāyihih-'i ḥimāyat-i khānavādih bā ta'kīd bar pīshgīrī az ṭalāq [Divorce and the family protection bill with an emphasis on divorce prevention]. *Muṭālī'āt-i Rāhburdī-yi Zanān (Kitāb-i Zanān)*, 11(43), 35-64. Retrieved from <https://sid.ir/paper/93899/fa> [In Persian]
  - Ḥakīm, S. M., & Zāhidfār, B. (1389 H.sh./2010). 'Ilal-i ṭalāq wa rāhburdhā-yi kāhish-i ān az dīdgāh-i Qur'ān bā ravish-i tartīb-i nuzūl [Causes of divorce and strategies for its reduction from the Qur'anic perspective using the order of revelation method]. *Muṭālī'āt-i Rāhburdī-yi Zanān*, 49, 293-348. Retrieved from <https://sid.ir/paper/463734/fa> [In Persian]
  - Harris, S. M., Crabtree, S. A., Bell, N. K., Allen, S. M., & Roberts, K. M. (2017). Seek-

- ing clarity and confidence in the divorce decision-making process. *Journal of Divorce & Remarriage*, 58(2), 83-95. <https://doi.org/10.1080/10502556.2016.1268015>
- Himmatī, F. (1398 H.sh./2019). Muṭāli'ih-'i zamīnihā wa bistarhā-yi shaklgīrī-yi farāyand-i ṭalāq: mawrid-i muṭāli'ih: shahr-i Mashhad [A study of the contexts and backgrounds of the divorce process formation: Case study of Mashhad] (Master's thesis). Bīrjand: Dānishgāh-i Bīrjand, Dānishkadīh-'i Adabīyāt wa 'Ulūm-i Insānī. [In Persian]
  - Ḥusaynī, M. T., & Kalāntarī, M. (1401 H.sh./2022). Farāyand-i taṣmīm-gīrī barā-yi ṭalāq dar dawrān-i Kūrūnā: yak muṭāli'ih-'i groundid tī'ūrī [Decision-making process for divorce during the COVID-19 era: A grounded theory study]. Kungrih-'i 'Ilmī-yi Dānishjūyān-i Ravānshināsī, 'Ulūm-i Tarbiyatī va Mushāvirah, Tehran. Retrieved from <https://civilica.com/doc/1604174/> [In Persian]
  - Ibn Shu'bah al-Ḥarrānī, Ḥ. b. 'A. (1404 AH). Tuḥaf al-'Uqūl (A. A. Ghaffārī, Ed.; 2nd ed.). Qom: Jāmi'ih-'i Mudarrisīn-i Ḥawzih-'i 'Ilmiyyih. [In Arabic]
  - Īmānzādīh, V., Muḥibb, N., 'Abdī, R., & Hunarmand 'Aẓīmī, M. (1400 H.sh./2021). Shināsāyī-yi 'awāmil-i mu'aththir bar ṭalāq wa arāyih-'i mudilī barā-yi pīshbīnī-yi ṭalāq bā istifādih az algorītm-i dirakht-i taṣmīm [Identifying effective factors on divorce and providing a model for divorce prediction using a decision tree algorithm]. *Pizhūhishhā-yi Kārburdī-yi Ravānshināsī*, 12(2), 247-263. <https://doi.org/10.22059/japr.2021.308375.643607> [In Persian]
  - Jaberī, S., Etemadī, O., Fatehizade, M., & Rabbani Khorasgani, A. (2022). Iranian women's divorce style: A qualitative study. *Family Process*, 61, 436-450. <https://doi.org/10.1111/famp.1265>
  - Jāmi' al-Aḥādīth Nūr software (Noor Comprehensive Hadith Software). Qom: Computer Research Center of Islamic Sciences (Noor). [In Persian]
  - Jāmi' al-Tafāsīr Nūr software (Noor Comprehensive Tafsir Software). Qom: Computer Research Center of Islamic Sciences (Noor). [In Persian]
  - Janmardy, M. (2011). Study of divorce in Iran provinces from 1977 to 1998: Emphasis on the role of Iran-Iraq war. *International Journal of Sociology and Anthropology*, 3(4), 108-132.
  - Kaslow, F. (1991). The sociocultural context of divorce. *Family Therapy*, 13(6), 583-607. <https://doi.org/10.1007/BF00890595>

- Kerdegar, M., Barzegar, M., Baghooli, H., & Kouroshnia, M. (2025). Qualitative exploration of causal factors influencing the divorce process based on the lived experiences of divorced couples. *Mental Health and Lifestyle Journal*, 3(4), 1-12. <https://doi.org/10.61838/mhlj.3.4.9>
- Kessler, S. (1975). *The American way of divorce: Prescriptions for change*. Basic Books.
- KhwājastihMihr, R., Bihma'i, A., Sūdānī, M., & 'Abbāspūr, Z. (1399 H.sh./2020). Tabyīn-i farāyand-i shaklgīrī-yi ṭalāq: yak pizhūhish-i kayfī [The explanation of divorce formation process: A qualitative research]. *Dastāwardhā-yi Ravānshinākhī*, 27(1), 23-46. <https://doi.org/10.22055/psy.2020.32329.2488> [In Persian]
- King, A. M., Plateau, C. R., Turner, M. J., Young, P., & Barker, J. B. (2024). A systematic review of the nature and efficacy of Rational Emotive Behaviour Therapy interventions. *PLoS ONE*, 19(7), e0306835. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0306835>
- Knapp, M. L., Vangelisti, A. L., & Caughlin, J. P. (2014). *Interpersonal communication and human relationships* (7th ed.). Pearson.
- Kover, L., Szollosi, G. J., Frecka, E., Bugar, A., Berecz, R., & Egerhazi, A. (2024). The association between early maladaptive schemas and romantic relationship satisfaction. *Frontiers in Psychology*, 15, 1460723. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2024.1460723>
- Krantzler, M. (2014). *Creative divorce: A new opportunity for personal growth* (e-book ed.). Open Road Integrated Media.
- Kulaynī, M. b. Y. b. I. (1407 AH). *Al-Kāfī* (A. A. Ghaffārī & M. Ākhūndī, Eds.; 4th ed.). Tehran: Dār al-Kutub al-Islāmiyyah. [In Arabic]
- Lincoln, Y. S., & Guba, E. G. (1985). *Naturalistic inquiry*. Sage Publications.
- Mahdavi, S., & Hātamīyān, P. (1397 H.sh./2018). Rābiṭih-'i taḥrīfhā-yi shinākhī bā kayfiyyat-i ravābiṭ-i zanāshūyī dar mu'allimān-i zan-i muta'ahhil [The relationship of cognitive distortions with marital quality in married women teachers]. *Ravish-i Ravānshināsī*, 7(3), 79-92. Retrieved from <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.2383353.1397.7.3.11.4> [In Persian]
- Makārim Shīrāzī, N. (1374 H.sh./1995). *Tafsīr-i Namūnah* (10th ed.). Tehran: Dār al-Kutub al-Islāmiyyah. [In Persian]
- Makhdūmī, 'A., & 'Abbāsī, M. (1403 H.sh./2024). Farāyand-i shaklgīrī wa taḥawwul-i ṭalāq bar asās-i manābi'-i Islāmī [The process of formation and transformation of

- divorce based on Islamic sources]. *Ravānshināsī va Dīn*, 17(66), 85-104. <https://doi.org/10.22034/2024.2020333> [In Persian]
- Mallāhī, S. (1401 H.sh./2022). Tajārib-i zīstih-'i afrād-i mullaqah az farāyand-i izdiwāj tā ṭalāq [Lived experiences of divorced individuals from marriage to divorce] (Master's thesis). Hormozgān: Dānishgāh-i Hormozgān. [In Persian]
- Mentser, S., & Sagiv, L. (2025). Cultural and personal values interact to predict divorce. *Communications Psychology*, 3(12), 1-11. <https://doi.org/10.1038/s44271-025-00185-x>
- Mīrī, S., Maqṣūdī, S., & Niyāzī, M. (1401 H.sh./2022). 'Awāmil-i mu'aththir bar ṭalāq dar jāmi'ih-'i Īrānī: algowyābī bā istifādih az ravish-i Dīmītil [Factors affecting divorce in Iranian society: Modeling using the DEMATEL method]. *Faṣlnāmih-'i Farhangī-Tarbiyatī-yi Zanān wa Khānavādih*, 17(61), 175-197. Retrieved from <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.26454955.1401.17.61.7.2> [In Persian]
- Moshfegh, M. (2016). Measuring the effect size of divorce tendencies in conducted surveys during 1995-2015. *Journal of Social Work Research*, 3(9), 1-41. <https://doi.org/10.22054/rjsw.2016.9255> [In Persian]
- Muṭahharī, M. (1374 H.sh./1995). Niẓām-i ḥaqq-i zan dar Islām [The legal system of women in Islam] (19th ed.). Tehran: Intishārāt-i Ṣadrā. [In Persian]
- Nabavi, S. A., Rezadust, K., Mojtahedzadeh, S., & Shahriari, M. (2016). A sociological analysis of tendency toward divorce. *Social-Cultural Strategy Quarterly*, 5(20), 281-295. <https://doi.org/10.1001.1.22517081.1395.5.3.11.0> [In Persian]
- Najafī, M. Ḥ. (1425 AH). Jawāhir al-Kalām fī Sharḥ Sharā'ī al-Islām (7th ed.). Beirut: Dār Iḥyā' al-Turāth al-'Arabī. [In Arabic]
- Najafī, M. R., Aḥmadī, M. R., & Riḍāyīyān, Ḥ. (1404 H.sh./2025). Mudil-i farāyandī-yi ṭalāq-i 'āṭifi dar rābiṭih-'i zanāshūyī: taḥlīl-i mubtanī bar manābi-'i Islāmī [A process model of emotional divorce in marital relationships: An analysis based on Islamic sources]. *Pizhūhishnāmih-'i Ravānshināsī-yi Islāmī*, 11(23), 15-31. <https://doi.org/10.22034/psy.2025.52165.1505> [In Persian]
- Nāyij Bandpayī, A. A., & Dalīr, I. (1403 H.sh./2024). Barrasī-yi ṭarāhī-yi sākhṭār-i 'awāmil-i mu'aththir bar ṭalāq dar shahr-i Nūshahr bā istifādih az taḥlīl-i 'āmilī [Investigating the design of factors affecting divorce in Nowshahr using factor analysis]. *Faṣlnāmih-'i Jughrāfiyā wa Rawābiṭ-i Insānī*, 6(4), 209-226. <https://www.doi.org/10.22034/gahr.2023.408270.1917> [In Persian]

- Nazārī, A. M., Rasūlī, M., Dāvarnīyā, R., Ḥusaynī, A., & Bābāyī Garmkhānī, M. (1394 H.sh./2015). Ašarbakshī-yi darmān-i kūtāhmuddat-i rāhḥal-miḥwar bar farasūdīgī-yi zanāshūyī wa mayl bih ṭalāq dar zanān-i muta'ahhil [The effectiveness of solution-focused brief therapy on marital burnout and tendency toward divorce in married women]. *Nashriyyih-'i Ravānparastārī*, 3(3), 41-52. Retrieved from <http://ijpn.ir/article-1-616-fa.html> [In Persian]
- Oberoi, N., Desai, G., & Satyanarayana, V. A. (2024). 'Attachment is such a core issue': Therapist perspectives on attachment injuries in marriages in India. *Counselling and Psychotherapy Research*, 24(3), 897-912. <https://doi.org/10.1002/capr.12725>
- Omeje, N. G., Ede, M. O., Ugwuanyi, C. S., Nwokeoma, B. N., & Alhassan, A. R. (2023). Testing the impacts of rational-emotive couple intervention in a sample of parents seeking divorce. *Medicine*, 102(27), e34221. <https://doi.org/10.1097/MD.00000000000034221>
- Pādāsh, Z., Yūsufī, Z., 'Ābidī, M. R., & Turkān, H. (1400 H.sh./2021). Ašarbakshī-yi mushāvīrah-'i zanāshūyī bih ravish-i Gātman bar riḏāyat-i zanāshūyī wa sāzgārī-yi zanāshūyī-yi zanān-i muta'ahhil-i mutamāyil bih ṭalāq [Efficacy of Gottman's marital counseling on marital satisfaction and marital adjustment of married women willing to get divorced]. *Faṣlnāmih-'i 'Ulūm-i Ravānshinākhī*, 20(104), 1423-1436. <https://doi.org/10.52547/JPS.20.104.1423> [In Persian]
- Proulx, G. M. (1991). The decision-making process involved in divorce: A critical incident study (Master's thesis). University of British Columbia. <https://doi.org/10.14288/1.0053643>
- Qummī, 'A. b. I. (1404 AH). *Tafsīr al-Qummī* (Ṭ. Mūsawī Jazāyirī, Ed.; 3rd ed.). Qom: Dār al-Kitāb. [In Arabic]
- Rajabi, M., Hajebi, M. Z., & Monirpour, N. (2024). Explaining the model of marital commitment based on object relations with the mediating role of ego strength. *Health*, 2(4), 59-66. <https://doi.org/10.61838/kman.hn.2.4.7>
- Rhoades, G. K., Kamp Dush, C. M., Atkins, D. C., Stanley, S. M., & Markman, H. J. (2011). Breaking up is hard to do: The impact of unmarried relationship dissolution on mental health and life satisfaction. *Journal of Family Psychology*, 25(3), 366-374. <https://doi.org/10.1037/a0023627>

- Riḍāyī, S., Khudābahsh Pīrkalānī, R., & Khusrawī, Z. (1403 H.sh./2024). Kashf wa shināsāyī-yi 'awāmil-i mu'aththir bar ṭalāq-i khākistaarī: yak muṭālī'ih-'i dādahbunyād [Identification and exploration of factors affecting gray divorce: A grounded theory study]. *Pizhūhishhā-yi Ravānshināsī-yi Ijtimā'ī*, 14(56), 97-110. Retrieved from <https://socialpsychology.ir/article2156506bb94b85a26df7afd21858e11195e704> [In Persian]
- Riḍāyīnasab, Z. (1400 H.sh./2021). Farāyand-i shaklgīrī-yi ṭalāq dar bayn-i zanān-i mullaqaḥ-'i shahr-i Īlām [The process of divorce formation among divorced women in Ilam]. *Masā'il-i Ijtimā'ī-yi Īrān*, 12(1), 299-332. <https://doi.org/10.52547/jspi.12.1.299> [In Persian]
- ŠabūhīGulkār, Z., & Afrāsiyābī, Ḥ. (1403 H.sh./2024). Ravāyat-i tašmīm bih ṭalāq dar bayn-i mardān-i 'amalkunandih bih ṭalāq [Narrative of the decision to divorce among men initiating divorce]. *Pizhūhishhā-yi Rāhburdī-yi Masā'il-i Ijtimā'ī*, 13(2), 1-22. Retrieved from <https://civilica.com/doc/2024418> [In Persian]
- Sadrolashrafī, M., Khonakdar Tarsi, M., Shamkhani, A., & Yousefi Afrashteh, M. (2013). Divorce pathology (causes and factors) and strategies for its prevention. *Journal of Cultural Engineering*, 7(73-74), 26-53. Retrieved from <https://sid.ir/paper/463734/fa> [In Persian]
- Šadūq, M. b. 'A. b. B. (1376 H.sh./1997). Al-Amālī. Tehran: Kitābchih. [In Arabic]
- Šadūq, M. b. 'A. b. B. (1406 AH). Thawāb al-A'māl wa 'Iqāb al-A'māl. Qom: Dār al-Sharīf al-Raḍī lil-Nashr. [In Arabic]
- Šadūq, M. b. 'A. b. B. (1413 AH). Man Lā Yaḥḍuruḥu al-Faqīh (A. A. Ghaffārī, Ed.; 2nd ed.). Qom: Intishārāt-i Islāmī vābastih bih Jāmi'ih-'i Mudarrisīn-i Ḥawzih-'i 'Ilmiyyih. [In Arabic]
- Šafarī, I., & Gulnawāzī, P. (1401 H.sh./2022). Muqāyasih-'i 'ilal-i ṭalāq az dīdgāh-i mardān wa zanān-i mutaqaḗzī-yi ṭalāq-i tawāfuqī [Comparing the causes of divorce from the point of view of men and women applying for consensual divorce]. *Dastāwardhā-yi Ravānshināsī-yi Bālīnī*, 8(3), 135-144. <https://doi.org/10.22055/jacp.2023.44343.1301> [In Persian]
- Sārūkhānī, B. (1399 H.sh./2020). Ṭalāq: pizhūhishī dar shinākht-i wāqī'iyat wa 'awāmil-i ijtimā'ī [Divorce: A study on understanding the reality and social factors]. Tehran: Dānishgāh-i Tihrān. [In Persian]
- Sāzmān-i Šabt-i Aḥwāl-i Kishwar, Mu'āwiniyyat-i Fannāwarī-yi Iṭṭilā'āt va Āmār-i

- Jam'iyatī, Daftar-i Āmār va Ittīlā'āt-i Jam'iyatī. Retrieved from <https://www.sabteah-val.ir> [In Persian]
- Sbarra, D. A., & Emery, R. E. (2005). Coparenting conflict, nonacceptance, and depression among divorced adults: Results from a 12-year follow-up study of child custody mediation using multiple imputation. *American Journal of Orthopsychiatry*, 75(1), 63-75. <https://doi.org/10.1037/0002-9432.75.1.63>
  - Shultz, K. S., Whitney, D. J., & Zickar, M. J. (2014). *Measurement theory in action: Case studies and exercises*. Routledge.
  - Şiddīq-i Ūra'ī, Gh. R., Ghanīzādih, M., & Diyārī, M. (1399 H.sh./2020). Zamīnihā wa farāyandhā-yi ṭalāq dar zanān wa mardān-i Mashhadī [Contexts and processes of divorce among men and women in Mashhad]. *'Ulūm-i Ijtimā'ī-yi Dānishgāh-i Firdawsī-yi Mashhad*, 17(1), 29-54. <https://doi.org/10.22067/social.2021.56373.0> [In Persian]
  - Ṭabarsī, F. b. Ḥ. (1414 AH/1372 H.sh./1993). *Majma' al-Bayān fī Tafṣīr al-Qur'ān* (M. J. al-Balāghī, Ed.; 3rd ed.). Tehran: Nāşir Khusraw. [In Arabic]
  - Ṭabāṭabāyī, S. M. Ḥ. (1390 AH/1970). *Al-Mīzān fī Tafṣīr al-Qur'ān* (2nd ed.). Beirut: Mu'assisat al-A'lamī lil-Maṭbū'āt. [In Arabic]
  - Ṭabāṭabāyī, S. M. K. (1390 H.sh./2011). *Manṭiq-i fahm-i ḥadīṣ* [The logic of understanding hadith]. Qom: Mu'assisih-'i Āmūzishī va Pizhūhishī-yi Imām Khumaynī. [In Persian]
  - Taqvā Dīnānī, P., Bāqirī, F., & Khal'atbarī, J. (1399 H.sh./2020). Muṭālī'ih-'i kayfī: tadwīn-i mudil-i ṭalāq dar sharāyīṭ-i ijtimā'ī wa farhangī-yi shahr-i Tīhrān [Modeling of predisposing factors of divorce in cultural and social conditions of Tehran]. *Majallah-'i 'Ulūm-i Ravānshīnākhtī*, 19(93), 1163-1174. Retrieved from <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.17357462.1399.19.93.5.7> [In Persian]
  - The Holy Qur'an.
  - Tūsī, M. b. Ḥ. (1387 AH/2008). *Al-Mabsūṭ fī Fiqh al-Imāmiyyah* (S. M. Kashfī, Ed.; 3rd ed.). Qom: Al-Maktabah al-Murtaḍawīyyah li-Iḥyā' al-Āthār al-Ja'fariyyah. [In Arabic]
  - Waller, K. L., & MacDonald, T. K. (2010). Trait self-esteem moderates the effect of initiator status on emotional and cognitive responses to romantic relationship dissolution. *Journal of Personality*, 78(4), 1271-1299. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.2010.00650.x>
  - Young, M. E., & Long, L. L. (2006). *Counseling and therapy for couples* (2nd ed.). Brooks Cole.